

VYŠEHRADSKÉ ZÁPISNÍKY
VISEGRÁDI FÜZETEK
VISEGRAD DISCUSSION PAPERS

TRIANON
- TRIANON A BONTÓN

TRIANON
- TRIANON ÉS BON TON

TRIANON

OBSAH
TARTALOM
CONTENT

Predslov.....	3
Trianon - Trianon a bontón.....	4
Előszó.....	25
Trianon -Trianon és bon ton.....	26
Foreword.....	48
Trianon.....	49

P R E D S L O V

Séria diskusií „Vyšehradský salón“ sa začala v januári 2007 na základe iniciatívy Nadácie Palisády a realizovala sa v spolupráci s maďarským, českým a poľským kultúrnym inštitútom v Bratislave. Cieľom týchto „salónnych debát“ bolo vytvoriť fórum pre expertov z krajín V4 a pre laickú verejnosť, posilniť stredo európske vedomie a vedomie spolupatričnosti v tomto regióne.

Posledných sedemnášť rokov sa vo všetkých štyroch krajinách, viac či menej úspešne, nieslo v znamení štrukturálnych zmien demokratických inštitúcií a právneho systému, v znamení hľadania a uplatnenia funkčných modelov. Nazdávali sme sa, že po sedemnástich rokoch nastal čas na chvíľu sa pozastaviť a zamyslieť sa nad tým, ako naše krajiny zvládli riešenie jednotlivých problémov, aké boli dôsledky opatrení a zákonov prijatých v deväťdesiatych rokoch, čo sa dalo, alebo malo urobiť inak, resp. ktorej z vyšehradských krajín sa podarilo v danej oblasti nájsť optimálne riešenie.

Expertov sme pozvali do diskusie na témy, ktoré sú aktuálne vo všetkých štyroch štátoch, čakajú na riešenie, prípadne sa ich riešenie síce našlo, avšak zatiaľ sa ešte neprejavili všetky jeho dopady. Účastníci diskusií v spomínanom období prijímali vo svojich krajinách dôležité rozhodnutia. Pôsobili na významných postoch, spolupodieľali sa na tvorbe právnych noriem a zákonov, poznajú pozadie minulých i súčasných rozhodnutí, ako aj argumenty pre a proti prijatým riešeniam.

Tak sa odvíjal aj scenár diskusie: Hostia v krátkosti načrtli problematiku vo svojej krajine, sumarizovali diskusiu, ktorá v ich krajine predchádzala prijatiu konkrétneho rozhodnutia, napokon sa po vzájomnom spoznaní jednotlivých riešení spoločne snažili nájsť v súčasnosti platné alternatívy, s prihliadnutím na prípadné dopady.

Pozvaných expertov sme vybrali a oslovili spoločne s partnerskými organizáciami. Moderátorov diskusií pozývali hosťiteľské inštitúcie (jeden z troch bratislavských kultúrnych inštitútov), väčšinou to boli experti Inštitútu pre verejné otázky (IVO).

Dúfame, že Vyšehradské zápisníky, ktoré obsahujú prepisy najzaujímavejších diskusií, budú hodnotným čítaním aj pre tých, ktorí sa na našich podujatiach nemohli osobne zúčastniť. Pri redigovaní textov sme sa snažili zachovať osobitý štýl hovoreného slovného prejavu, polemiky, aby sme vernejšie zachytili atmosféru týchto stretnutí.

Končí sa teda úspešná séria diskusií, ktorá nám potvrdila, že pocit duchovnej spolupatričnosti nevytvárajú len spoločné tradície a dejiny, ale aj rovnaké spoločenské a kultúrne problémy súčasnosti.

TRIANON
- TRIANON A BONTÓN

15. 2. 2007

HOSTIA:

- **Ignác Romsics**,
historik, profesor na Univerzite Loránda Eötvösa
- **Robert Pejša**,
historik, profesor Karlovej Univerzity v Prahe
- **Dušan Kováč**,
historik, podpredseda Slovenskej Akadémie Vied
- **Rudolf Chmel**,
literárny vedec, riaditeľ Ústavu slavistických a východoeurópskych štúdií
Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe.
- Moderátor: **Milan Zemko**, historik, SAV

● Milan Zemko:

Vážené dámy, vážení páni, stretli sme sa dnes večer pri téme, ktorá žije pomaly už osemdesiatšesť rokov. Týka sa spoločných dejín Slovenska, do roku 1993 Československa, a Maďarska. Ide o udalosť, ktorá významným spôsobom poznačila život niekoľkých generácií v stredoeurópskom priestore a aspoň nepriamo – predpokladám – sa dotýka aj nás. O Trianonskej mierovej zmluve, ktorá je súčasťou Versailleského mierového systému, sa toho povedalo už veľa, no veľa zostalo aj nedopovedané.

Keďže impulzom tohto stretnutia bolo publikovanie knihy Trianonská mierová zmluva od prof. Ignáca Romsicsa, predstavovanie diskutérov začnem ním. Ignác Romsics prednáša na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti, v minulosti niekoľko rokov pôsobil na univerzite v Indiane, kde sa venoval aj výskumu. Z jeho vyše dvadsiatich knižných publikácií spomeniem aspoň niekoľko: Americké vojnové plány pre nové Maďarsko, publikácia sa venovala problematike Maďarska počas 2. svetovej vojny, ďalej dielo István Bethlen, ktoré je veľkou monografiou o významnom maďarskom štátnikovi medzivojnového obdobia, Maďarsko v 20. storočí a veľmoci, Geopolitika v dunajskom regióne. Veľmi známa je jeho publikácia Maďarsko v 20. storočí, ktorá vyšla aj v angličtine a je pomerne známa aj na Slovensku. Jeho novšia kniha vyšla aj v slovenskom preklade. Jeho najnovšou publikáciou je monografia o Parížskej mierovej konferencii z rokov 1946 – 1947 a mierovej zmluve, ktorej preklad takisto čoskoro vyjde vo vydavateľstve Kalligram.

Docent Rudolf Chmel, známy literárny vedec, historik, hungarológ, politik, istý čas dokonca aj minister, v súčasnosti riaditeľ Ústavu slavistických a východoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Okrem toho neúnavný a večný budovateľ slovenskej hungaristiky.

Je tu aj môj kolega zo Slovenskej akadémie vied, dr. Dušan Kováč. Jeho publikácie sú všeobecne známe, takisto sa venuje problematike posledných desaťročí 19. storočia a prvých desaťročí 20. storočia, vydal aj niekoľko diel o slovenských dejinách, prípadne bol ich spoluautorom.

Nádej českej historiografie, Mgr. Robert Pejša, ktorý svoje štúdiá začal na Univerzite Komenského a dokončil ich na Karlovej univerzite. Jeho odborný záujem je veľmi široký, venuje sa slovakistike, hungaristike, bohemistike. Jeho absolventská práca sa týkala Podkarpatskej Rusi, čiže územia, ktoré vo veľkej miere Trianonská zmluva a versailleský systém ovplyvnili.

Pristúpme in medias res k problematike Trianonskej zmluvy. Teraz by som pripomenul len niektoré faktografické údaje, ku ktorým sa hostia možno vrátia, ale bude dobre, ak odznejú.

Výsledkom podpísania Trianonskej zmluvy medzi Uhorskom a následníckymi krajinami, medzi nimi aj Československom, bolo, že Uhorské kráľovstvo prišlo o 71 % územia, ak zarátam aj Chorvátsko, a nie je najmenší dôvod Chorvátsko vynechávať, malo síce autonómiu, no bolo integrálnou súčasťou Uhorského kráľovstva. Okrem toho na základe sčítania ľudu z roku 1910 – ak dobre rátam – stratilo 63,5 % obyvateľstva. Samozrejme, sú to len orientačné údaje, lebo v rokoch 1910 – 1920 spôsobili vojna a zmena hraníc obrovské zmeny. V každom prípade predvojnové Uhorsko prišlo v podstate o 70 % svojho územia a takmer o dve tretiny obyvateľstva. Zhruba 25 % strateného obyvateľstva bolo maďarskej národnosti. Táto problematika však zrejme bude predmetom diskusie, lebo je otázne, ako môžeme určiť počet obyvateľov a ich národnosť.

Maďarské štatistiky na základe sčítania ľudu z roku 1910 napríklad hovoria, že na území Československa zostalo 1 072 000 obyvateľov maďarskej národnosti. Prvé sčítanie ľudu na území Československa z roku 1921 – čiže po jedenástich rokoch – však napočítalo na území ČSR o niečo viac ako 744 600 obyvateľov maďarskej národnosti, čo je v podstate o tristo tisíc menej než údaj z roku 1910. Jedným z dôvodov bola zrejme migrácia obyvateľstva. Druhý dôvod bol pravdepodobne ten, že ľudia s takpovediac dvojitou identitou, ktorí hovorili obidvoma jazykmi, sa na základe okolností hlásili k maďarskej národnosti, respektíve k maďarskému materinskému jazyku, pretože v Uhorsku sa nesčítavala národnosť, ale príslušnosť k jazyku. Za materinský jazyk sa považoval jazyk, ktorým dotyčný najradšej, respektíve najčastejšie hovoril – čiže táto definícia tiež nebola veľmi presná. Mnohí z tých, ktorí boli dvoj- alebo trojjazyční – lebo mnohí hovorili aj po nemecky – sa v prvom sčítaní ľudu po dovršení svojich osemnástich rokov zrejme prihlásili k slovenskej národnosti.

Moja prvá otázka sa týka postoja, ktorý sa historikovi na prahu 21. storočia patrí zastávať k versailleskému mierovému systému a Trianonskej mierovej zmluve. Ako dnes maďarský historik, slovenský literárny historik, slovenský a český historik, resp. historik umenia vníma versailleský mierový systém a Trianonskú mierovú zmluvu spred vyše osemdesiatich rokov?

● Ignác Romsics:

Myslím si, že podstatou vývinu štátov a národov v strednej a východnej Európe bolo v 19. a 20. storočí preformovanie sa viacnárrodných veľkých ríš,

respektíve politických jednotiek na menšie, homogénnejšie jednotky. Na začiatku 19. storočia vládli na území, o ktoré sa dnes delia skoro dva tucty väčších či menších krajín, Osmanská, Habsburská a Ruská ríša. Versailleské riešenie sa principiálne i prakticky začlenilo do tohto trendu, napomáhalo tejto tendencii. Realizáciu však z rôznych dôvodov vôbec nemôžeme označiť za dokonalú. Pomyslime len na Juhosláviu, ktorá bola z hľadiska národnostného zloženia ako malá Rakúsko-Uhorská monarchia.

No aj k charakteru Československa ako národného štátu sa viazali pochybnosti, veď ak dobre viem, pričom necitujem maďarskú štatistiku: Pomer Čechov bol väčší ako 50 %, druhá najpočetnejšia národnosť bola nemecká, nasledovala slovenská a žilo tu aj značné množstvo Rusínov a Maďarov. Z tohto pohľadu je takmer irelevantné, či tu žilo milión alebo sedemstotisíc Maďarov. Každopádne to bola dosť veľká masa, ktorá tu podľa národného princípu nemala žiť.

Systém štátov sformovaný medzi dvomi svetovými vojnami vo východnej Európe z toho dôvodu nebol schopný splňať bezpečnostno-politickú a strategickú funkciu, ktorú mu určili versailleskí víťazi. Úlohou tohto systému bolo na jednej strane zabrzdiť nemeckú expanziu smerom na východ, na druhej strane zasa zastaviť ruskú, respektíve sovietsku penetráciu smerom na západ. Vzájomné vzťahy novovytvorených štátov necharakterizovala spolupráca, ale konflikty. Keď sa Nemecko vzchopilo a posilnil sa aj Sovietsky zväz, bolo jasné, že toto územie funkciu „cordon saniter“ nezvláda a za krátky čas sa stalo predmetom nového delenia.

V rámci tohto procesu maďarská verejná mienka interpretovala a vysvetľovala Trianonskú mierovú zmluvu niekoľkými spôsobmi. Niektorí ju považovali za neprijateľnú, jednorazové mocenské rozhodnutie a odmietli ju v duchu hesla „všetko späť“. Našli sa však aj takí maďarskí demokrati, myslitelia a politici, ktorí prejavili empatiu voči susedným národom, ako István Bibó, Oszkár Jászi, Imre Kovács a mnohí iní, ktorí ako katastrofu nevnímali len samotný koniec Habsburskej monarchie a v rámci nej Uhorska, ale fakt, že pozdĺž trianonských hraníc v pomerne súvislom pruhu žilo v Československu, Rumunsku i Juhoslávii približne 1,5 miliónov Maďarov. Trianon teda nekritizovali na základe historického, ale etnického princípu.

Ak to zhrniem, versailleskú mierovú zmluvu považujem za súčasť dvestoročnej tendencie, v rámci ktorej Trianonská zmluva sčasti vyjadrila tieto princípy, alebo sa im prispôsobila, sčasti však zo strategických, hospodárskych a iných dôvodov týmto princípom aj protirečila.

● Rudolf Chmel:

S profesorom Romsicsom môžem v základných východiskách súhlasiť. Tento problém má dnes minimálne dve roviny: Rovinu historickú, v ktorej prebieha vecný diskurz, ten reprezentuje aj monografia prof. Romsicsa, ktorú pozitívne prijala aj slovenská verejnosť. Záujem o ňu svedčí o tom, že táto téma má v slovenskom – ak chceme historickom – vedomí dodnes významné miesto. Samozrejme, nie až také významné, ako v maďarskom spoločenskom či historickom vedomí, kde v druhej polovici šesťdesiatych rokov minulého storočia opäť ožila, nie však zásluhou historikov, ale zásluhou spisovateľov, literátov. Maďarskí historici sa začali serióznejšie venovať tejto téme na prelome sedemdesiatych až osemdesiatych rokov a výsledky sú najmä z deväťdesiatych rokov. Od roku 1920 prešla téma trianonského syndrómu viacerými metamorfózami. Do roku 1945 bola, prirodzene, veľmi živá a spájala sa s takými atribútmi ako historická národná krivda a nespravodlivosť. Po roku 1945 sa téma tabuizovala a otvorila sa vlastne až teraz. S historickou interpretáciou by možno až taký problém nebol, horšie je, keď sa táto téma stane predmetom politického diskurzu a politických lícitácií. To je charakteristické najmä po roku 1990, keď sa táto téma vo vedomí spoločnosti, či už v Maďarsku alebo aj v susedných štátoch Maďarska, zauzľovala trochu inak. Trianonská téma sa v politickej, čiastočne politologickej interpretácii stala predovšetkým menštinovou témou. Pred siedmimi rokmi som napísal dlhšiu úvahu, že je s čím sa vyrovnáť aj vo veci tzv. zákona o Maďaroch v zahraničí. Vtedy sa mi zdalo, že maďarská púť od Trianonu do Európskej únie – vtedy ešte naše krajiny neboli členmi EÚ – sa týmto krajanským zákonom zbytočne komplikuje, dokonca brzdi. Nemyslím si, že mi dejiny dali za pravdu, ale v každom prípade krajanský zákon bol vtedy zo strany vtedajšej politickej reprezentácie predsa len istým vyrovnávaním sa s Trianonom, či jeho dopovedaním. V rámci Európskej integrácie bol už nadbytočný. Dnes si myslím, že tento trianonský komplex, či už v Maďarsku alebo v susedných štátoch – predovšetkým na Slovensku – pokiaľ ide o politickú stránku veci, je zbytočne zveličovaný a pokiaľ ide o historiografiu, tam sme ešte pravdepodobne aj dlžníkmi.

● Dušan Kováč:

Podobne ako kolega Romsics si myslím, že versailleský systém a v ňom aj Trianonskú mierovú zmluvu treba vidieť predovšetkým v súvislosti s európskym vývojom v posledných dvoch storočiach. Teda v súvislosti s vývojom európskeho nacionalizmu. Idea národného štátu je produktom európskeho nacionalizmu. Keď hovorím o národnom štáte, obyčajne vždy ide o „národný štát“, pretože máloktorý zo štátov na európskom kontinente je národným štátom v pravom – ideálnom – slova zmysle. No táto idea ovládla celú európsku spoločnosť.

Bolo by zdĺhavé hovoriť o tom, prečo bola táto idea taká úspešná, že nás dodnes ovláda, dodnes máme národné záujmy, národné štáty, hoci už máme EÚ. Je fakt, že tu táto idea bola. Idea národného štátu v jednej časti Európy pôsobila konštruktívne – na základe tejto idey vznikla Nemecká ríša, vzniklo Taliansko. Táto idea však v Habsburskej monarchii pôsobila deštruktívne. Habsburská monarchia sa nemohla stať národným štátom, ale idea žila a národy si ju osvojili. Táto idea bola vyjadrená aj vo versailleskom systéme, hoci ten bol, samozrejme, nedokonalý.

Dovolil by som si polemizovať s Milanom Zemkom. Definoval, že v Trianone sa Uhorsko zredukovalo, že stratilo toľko a toľko obyvateľov alebo územia. Myslím si, že sa stalo niečo iné. Rakúsko-Uhorsko sa v podstate rozpadlo. Uhorsko bolo mnohonárodnostným, presnejšie mnohoetnickým štátom od svojich počiatkov. Idea národného štátu tu spôsobila hlboké rozpory. V maďarskej politike a v maďarskom nacionalizme táto idea prerástla do predstavy, že kráľovské Uhorsko je vlastne maďarským národným štátom. Hoci sa ním nikdy nemohol stať. Je to ilúzia, ktorá tu dlho bola a pretrváva až dodnes. Uhorsko sa rozpadlo a vznikli národné štáty. Ak sa na to pozeráme z tohto hľadiska, potom trauma, ktorá v časti maďarskej spoločnosti existuje aj dnes, je podľa mňa traumou z toho, že tu existovala jedna fikcia, jedna ilúzia.

Ak akceptujeme, že sa tento štát rozpadol na „národné štáty“, potom druhým bodom diskusie je, či rozpad štátu mohol byť iný, povedzme, či z geografického hľadiska mohli byť iné hranice? To však už nie je otázka traumy, ale určitého postoja. Už to nie je otázka straty, redukcie, ale diskusia o hraniciach. Prečo sa tento štát rozpadol? Bolo to nevyhnutné? Prečo po prvej svetovej vojne nezostal tento štát zachovaný? Príčiny a teda aj „vinníci“, to je už téma pre ďalšiu diskusiu.

Ak hovoríme o samotnej mierovej zmluve, myslím si, že historik musí byť niekedy cynický. Veci musí pomenovať dosť nešetrne. Hovorí sa o tom, že mierové zmluvy boli nespravodlivé, že boli nespravodlivé hranice. Ja nepoznám spravodlivú mierovú zmluvu. A nepoznám spravodlivé hranice. Okrem toho je veľká ilúzia myslieť si, že po svetovej vojne, ktorá bola skutočnou traumou ľudstva, môžu vzniknúť spravodlivé hranice a môže vzniknúť spoločenská situácia, v ktorej sa národy budú milovať, budú sa objímať a navzájom rešpektovať. Žiaľ, táto ilúzia sa niekedy dostáva aj do odbornej literatúry, nakoľko sa niektorí autori domáhajú spravodlivého mieru podľa Wilsonových zásad. Vieme, že Wilson mal pekné ideály, ale v Európe a hlavne v strednej Európe nemal žiadne záujmy. Krajiny, ktoré tieto záujmy mali, vo vojne bojovali a aj si ich presadili.

To, čo v tomto priestore hľadáme, je spolupráca medzi národmi, vzájomné pochopenie, vzájomné rešpektovanie sa, čo však môže vzniknúť len v dôsledku dlhého mierového a demokratického vývoja. Nie v diktatúre a totalite, ale vtedy, keď národy alebo ich predstavitelia môžu slobodne navzájom diskutovať. Keď môžu navzájom debatovať odborníci. Keď sa do toho nepletú príliš emotívne podfarbené tóny. Nemôže sa to stať bezprostredne po vojne. Myslím si, že preto je Trianon dodnes ešte veľkou diskusiou pre historikov. My dnes túto otázku určite nevyriešime. Veď keby sme ju vyriešili, čo by sme potom ďalej robili?

● **Milan Zemko:**

Ako sa javí Versailles a Trianon z pražského hľadiska?

● **Robert Pejša:**

De facto môžem len zhrnúť to, čo tu už odznelo. Súhlasím s pánom profesorom Romsicsom a vlastne aj s pánom Kováčom v tom, že Uhorsko alebo Uhorské kráľovstvo ako idea jednotného politického maďarského-uhorského národa nezodpovedala skutočnosti. Na druhej strane treba pripomenúť, práve z českého hľadiska i s ohľadom na slovenské dejiny, že v 19. storočí sa aj medzi významnými maďarskými osobnosťami našli takí, napríklad Lajos Mocsáry, Lajos Kossuth, Oszkár Jászi, ktorí si národnostnú problematiku uvedomovali omnoho viac ako aktuálna maďarská politická reprezentácia.

Odznelo tu, že maďarská problematika – napr. aj v rámci československých dejín – je menšinovou problematikou. Myslím si, že v období po kataklizme prvej svetovej vojny sa to, dokonca aj udalosti dlhého 19. storočia, pokúsili reflektovať. To znamená, že existovala možnosť zrealizovať akúsi prestavbu stredoeurópskeho regiónu. Už v 19. storočí existovali koncepcie transformácie Rakúsko-Uhorskej monarchie, ktoré sa svojím spôsobom mohli po I. svetovej vojne naplniť aj v rámci tzv. nanovo sformovaného versailleského mierového systému.

Čo sa týka menšinovej problematiky, domnievam sa, že dohodové mocnosti sa dopustili istých politických chýb, napríklad vo vzťahu k maďarskému vnútropolitickému vývoju v rokoch 1918 – 1920, keď Károlyiho, respektíve Berinkeyho vláda, neskôr aj vláda Gyulu Peidla mala predsa len ambíciu budovať Maďarsko na podobných princípoch, na akých chceli napríklad Tomáš Garrigue Masaryk alebo Eduard Beneš budovať Československo.

Dohoda v tomto smere prepásla šancu, aby počas nasledujúcich dvadsiatich rokov na čele Maďarska nestáli staré, národno-konzervatívne, kresťansko-

národné elity. Z českého i slovenského hľadiska si možno nevedomujeme, že Maďarsko malo v rokoch 1918 – 1920 rovnakú šancu ako Československo, Kráľovstvo SHS alebo Rumunsko.

Na území Československa bola v rokoch 1919 – 1920 významná maďarská emigrácia, okrem Viedne to bolo jedno z centier maďarskej emigrácie. Je tiež pravdou, že T. G. Masaryk a Eduard Beneš finančne podporovali Károlyiho kruh a kruh okolo Oszkára Jásziho.

Z tohto hľadiska vidno, že versailleský mierový systém svojím spôsobom vytvoril, alebo sa snažil vytvoriť predpoklady pre spoluprácu nových, nástupníckych štátov. A to nielen pre česko-slovensko-rumunskú spoluprácu, alebo aj pre maďarskú spoluprácu s Kráľovstvom SHS. Československo, ale aj veľmoci dohody prepásli ponúkanú šancu na transformáciu strednej Európy. Akoby nezvládli príležitosť, ktorá sa naskytla, nevyužili ju ani koncom 19. storočia, ani pred vypuknutím I. svetovej vojny.

Ospravedlňujem sa, že príliš zachádzam do detailov, ale venujem sa problematike Podkarpatskej Rusi i maďarskej menšine na území Československa a myslím si, že z hľadiska československo-maďarských bilaterálnych vzťahov je menšinová problematika aj dnes jednou z kľúčových otázok československo-maďarského a slovensko-maďarského zmierenia.

● Milan Zemko:

Hovorí sa, že diskutujúci môže polemizovať s moderátorom, ale moderátor by nikdy nemal polemizovať s diskutujúcimi, preto nebudem ani ja. Položím však otázku, ktorá by možno mohla osvetliť túto problematiku. Národy ani nevedeli ako a ocitli sa v I. svetovej vojne. Potom sa pripravovali na mier, a keď mier v novembri 1918 prišiel, ukázalo sa, že naň nie sú pripravené a nie sú v stave dohodnúť sa na „rozumných“ zmluvách. Kolega Kováč povedal, že to nebolo ani možné. Pripustíme, že nie. No napriek tomu sa v povojnových mesiacoch konštruoval svet, ktorý sa v priebehu niekoľkých rokov ukázal ako veľmi labilný. Po ďalšej vojne sa opäť upevnil, no jeho výsledky sa ukázali až po ďalších desaťročiach, pretože mierový blok nedovolil s ničím hýbať. No po páde ľudových demokracií sa systém opäť javí ako labilný. Vrátim sa však k obdobiu mierových rokovaní. Do akej miery môžeme hovoriť o nesamozrejmosti mierových zmlúv? Prečo hovorím o nesamozrejmosti? My, starší, sme sa totiž učili, že „bez októbrovej revolúcie by nevznikla Československá republika“. Ukázalo sa, že to tak vonkoncom nebolo. Ide o deterministické vnímanie. Tvrdilo sa aj to, že keď sa Masaryk rozhodol hľadať miesto samostatnej Bohémie, Česka a neskôr Československa mimo monarchie, že to automaticky smerovalo ku

vzniku Československej republiky. Je to naivné, zjednodušené, deterministické chápanie. Vieme, aké rozdiely boli medzi víťaznými mocnosťami, vieme, že aj medzi spojeneckými krajinami boli konflikty. Rád by som sa teda pánov, ktorí sa touto otázkou zaoberajú, opýtal, ako oni videli proces „zosamozrejmovania“ mierových zmlúv? Nastal moment, keď prinajmenšom pre víťazov bolo jasné: „Takto to je a inak to byť nemôže“. Rovnako ako druhá strana tvrdila, že „nie, nie, nikdy“ a „všetko späť“.

● Ignác Romsics:

Odznelo toľko vecí, na ktoré by sa malo reflektovať, že to asi ani nie je možné. Je mi však jasné, že sa tu oddeľuje odborný historický diskurz, s ktorým som odštartoval rozpravu a jeden takisto legitímny, no nie historický, ale spoločenský, súčasný politický diskurz, ktorý je úzko spätý s dnešnou situáciou. Podľa mňa sú oba legitímne a pravdepodobne na záver aj ja rozvinem svoju ars poeticu. No teraz sa ešte vrátim do odbornej roviny a pridám pár poznámok k tomu, čo odznelo.

Myslím si, že nie je prijateľné konštatovanie, že Uhorsko alebo Uhorské kráľovstvo bolo počas svojej celej existencie fikciou alebo fantómom. Práve z hľadiska, ktoré spomenul pán podpredseda Kováč, čiže z pragmatického pohľadu reálnej politiky bolo realitou. V tejto súvislosti sa však, prirodzene, dá nastoliť niekoľko problémov. Obzvlášť od konca 18. storočia a začiatku 19. storočia, čím sa rozprava začala, čiže odvtedy, ako sa moderný nacionalizmus stal štátotvorným princípom.

No v stredoveku, ako aj pred a po bitke pri Moháči bola situácia iná. Štátotvorným princípom vtedy nebola jazyková alebo kultúrna identita. Je nesporné, že do 19. storočia sa stala determinujúcou a ak použijem iný jazyk alebo iné termíny – ak by sa tak vyjadril aj pán podpredseda, tak by som s ním plne súhlasil – táto existujúca, mnohonárodnostná politická entita, ktorá sa v rámci Rakúsko-Uhorskej monarchie volala Uhorské kráľovstvo, nebola schopná vytvoriť politickú štruktúru, ktorá by maďarským národom perspektívne a už na sklonku 19. storočia ponúkla uspokojujúce riešenie.

Podľa vtedajších slovenských, rumunských a srbských predstaviteľov – odvolávam sa na národnostný kongres v roku 1895 – to na základe vtedajších požiadaviek mala byť územná autonómia v rámci Uhorského kráľovstva. Pre maďarskú vedúcu vrstvu to bolo neprijateľné. V dôsledku toho za všetko, čo sa neskôr stalo, resp. za nespokojnosť s maďarským štátnym vedením – a s tým plne súhlasím – nesie zodpovednosť maďarské vedenie. A to v prípade, ak – a tu sa vraciam k druhej poznámke pána podpredsedu – v súvislosti s históriou

majú význam morálne kategórie ako spravodlivosť, uznanie, zodpovednosť. Myslím si, že majú. Z vašich slov však súdim, že tieto výrazy majú význam len do roku 1918, dúfam, že som to nepochopil zle. Ak akceptujem, že je z hľadiska reálnej politiky a iných principiálnych morálnych kategórií odôvodnená kritika vnútorného zriadenia Uhorska, Habsburskej monarchie a v rámci nej Uhorského kráľovstva, tak, domnievam sa, treba akceptovať aj to, že podobné kategórie aplikujeme aj po roku 1918 alebo 1920. Môžeme upustiť od výrazov spravodlivý a nespravodlivý. Ja na nich netrvám, sám sa pokúšam vyhnúť príliš moralizujúcej a mentorskej historiografii. No v rokoch 1919 – 1920 víťazi v Paríži a vo Versailles hlásali zásady. Keď pán Zemko spomenul slovo nespravodlivosť, predpokladám, že mal na mysli to, že neboli spravodliví z hľadiska zásad, ktoré sami hlásali. No nechajme slovo spravodlivosť a povedzme, že to, čo vytvorili, nezodpovedalo hlásaným zásadám a cieľom.

V knihe, ktorú si vďaka vydavateľstvu Kalligram môžete prečítať aj v slovenčine, sú uvedené konkrétne predstavy a mapy americkej mierovej delegácie, s ktorými prišla do Paríža. Sú v nej britské predstavy o hraniciach. Poukazujú na zásadu, o ktorej som hovoril. Ak teda hlásame etnický princíp, tak je ťažké legitimovať rozhodnutie, ktoré pozdĺž plánovaných hraníc ponechá v súvislom bloku etnické skupiny nepatriace k danému národnému štátu.

Odznelo tiež, že národné štáty ako také nikdy neboli a nie sú, existovali počas dejín len ako ciele. Aj to by som upresnil. V medzivojnovnej Európe existovali homogénne národné štáty – boli to porazené krajiny: Rakúsko, Maďarsko a Albánsko. Boli to absolútne národné štáty, v Maďarsku ostalo len 5 – 6 % nemeckej menšiny. Etnický princíp bol v nich silne spätý s geografickými, hospodárskymi a inými hľadiskami. Stačí si prečítať argumentáciu československej mierovej delegácie v Paríži, respektíve Beneša, ktorý všeobecne hlásal etnický princíp, keď však bola reč o maďarsko-slovenskej hranici, tak dunajskú hranicu spomínal ako strategickú hranicu. Keď bola reč o sudetských Nemcoch, opäť sa odvolával na geografické, historické a iné argumenty. Argumentácia bola rovnako nekonzistentná ako argumentácia uhorského vedenia, na základe ktorej v minulosti držali pohromade mnohonárodnostné Uhorsko.

Hovorím to vlastne iba preto, aby som ozrejmil, že k histórii uplynulých 200 – 250 rokov možno pristupovať aj takto. Nemyslím si, že to treba akceptovať, ale chcel som objasniť, že to je môj historický prístup.

Nemá veľký význam sporiť o to, či bola principiálnejšia situácia pred rokom 1918 alebo po ňom. Je to minulosť, sú to dejiny, ktorými sa majú zaoberať historici. Nech je historická interpretácia akákoľvek, v záujme súčasnosti a budúcnosti musíme nájsť spoločnú reč a to, čo nás v podstate spája. Domnievam

sa, že vidím tendencie, udalosti, ktoré poukazujú ponad historické krčce a dávajú nám dôvod na optimizmus.

● Dušan Kováč:

Ja som a vždy som bol optimista, chcem však zareagovať, lebo možno sme sa v jednej veci nerozumeli. Ja nie som proti kategóriám morálky a spravodlivosti. Ja som len povedal, že nemôžeme očakávať, že by povojnové mierové zmluvy – predovšetkým po takej vojne, ako bola I. svetová vojna – mohli byť spravodlivé a mohli by zodpovedať ideám. Áno, Wilsonova idea. Nezabúdajme však na to, že Wilson si to mohol dovoliť, pretože Spojené štáty americké nemali žiadne záujmy v Európe a špeciálne v strednej Európe. Osobne si myslím, že je treba hľadať spravodlivosť, ale možno ju nehľadáme vždy v pravej historickej chvíli a na pravom mieste. Pokiaľ ide o historické fakty, jednak si nemyslím, že tu boli homogénne štáty. Ani Maďarsko, ani Rakúsko a ani Nemecko neboli národnostne homogénne. V každom z týchto štátov existovali národnostné menšiny, väčšie, menšie, ale existovali – možno to v tomto prípade nie je otázka kvantity, ale kvality. Preto vždy hovorím o národných štátoch v úvodzovkách. Je samozrejme otázne, čo všetko sa tu mohlo udiť a ako sa to mohlo udiť lepšie.

Mierové zmluvy, ktoré boli podpísané – možno som to nedopovedal – vyjadrovali určitú etapu vo vývoji politického myslenia a politickej reality v Európe. Samozrejme, vývoj išiel ďalej.

Odmietam determinizmus toho typu, že sa všetko muselo udiť tak, ako sa udialo. Niekedy záleží na maličkostiach a beh dejín ide úplne inak. Medzivojnové obdobie bolo príliš krátke, v strednej Európe trvalo medzivojnové obdobie vlastne len desať rokov. S nástupom Hitlera k moci bol síce aj naďalej prakticky mier, ale bol to už takpovediac ozbrojený mier, už sa rinčalo zbraňami, vyzeralo to na ďalšie delenie sveta a ďalšie agresie. A toto vnieslo do strednej Európy úplne novú situáciu. Myslím si, že sme už v dvadsiatych rokoch videli určité náznaky konsolidácie, určité prejavy novej spolupráce v tomto priestore, ale s novou agresiou sa to všetko rozobilo. Je to determinizmus? Muselo sa to stať? Musel sa Hitler ujať moci v Nemecku? Čím to bolo podmienené? Boli v tom vojnové reparácie, ktoré nemeckú spoločnosť natoľko frustrovali, že bola ochotná akceptovať v demokratických voľbách diktátora tohto typu? A mohli by sme klásť ďalšie a ďalšie otázky. Ale znovu podčiarkujem: Myslím si, že niekedy záleží aj na úplných maličkostiach, ktoré môžu ovplyvniť vývoj dejín.

● Robert Pejša:

K problematike homogénosti Maďarska v rokoch 1918 – 1920: Na úrovni ministerských komisií, napríklad československého ministerstva hospodárstva, sa v prvej polovici dvadsiatych rokov rokovalo, respektíve sa uvažovalo o akejsi repatriácii obyvateľstva. O podobnej, akú poznáme z obdobia po roku 1940 a po II. svetovej vojne. Československé úrady situáciu pomerne malej skupiny slovenského obyvateľstva na území Maďarska veľmi podrobne sledovali. Zdieľam názor pána Kováča, že sa nedá hovoriť o homogenite Maďarska po Trianone, či po roku 1918. Domnievam sa, že po podpise Trianonskej zmluvy si aj niektorí maďarskí politici, menovite minister zahraničných vecí Gusztáv Gratz, bývalý veľvyslanec vo Viedni a napokon aj Pál Teleki, stúpenec ideológie politickej revízie, uvedomovali – a nechápem to v širšom európskom, ale československo-maďarskom kontexte – potrebu spolupráce a užších hospodárskych stykov. Z československo-maďarského hľadiska treba spomenúť aj Milana Hodžu, ktorý už v roku 1919 a aj neskôr de facto žiadal, aby Československo rokovalo v rámci tzv. nepolitickej politiky užších hospodárskych stykov. To znamená, že aj v dobe radikálnejších politických prejavov bolo možné nájsť smery, ktoré postupne mohli viesť k užšej spolupráci štátov stredoeurópskeho regiónu. Táto možnosť sa rysovala a priamo ponúkala minimálne do roku 1927, respektíve do konca dvadsiatych rokov, do podpisu maďarsko-talianskej zmluvy v roku 1927.

● Rudolf Chmel:

Keby sme chceli hovoriť o nesamozrejmosti, či priamo zmysluplnosti mierových zmlúv, mohli sme rovno zavolať Ahtisaariho, ten by nám o tom iste niečo povedal. Ale pokiaľ ide o hranice, ktoré sú samozrejme podstatou mierových zmlúv, tak som kdesi dávno čítal, že za posledných stopäťdesiat rokov jediná dobrá hranica, ktorá sa nesproblematizovala, bola vykreslená niekde medzi Portugalskom a Španielskom. Takže hranice zrejme nikdy neboli vykresľované ideálnym spôsobom. Národný ideológ Vladimír Mináč nota bene v druhej polovici 60. rokov pekne národne dupal, presne v čase, keď Gyula Illyés vyšiel so známou myšlienkou druhého, trianonského Moháča. Ten istý Mináč na sklonku života hovoril čosi o tom, čo do istej miery dopĺňa slová profesora Romsicsa, že nebyť Benešovej – ako on pekne po slovensky povedal – pažravosti, tak to všetko mohlo byť ináč. Dokonca Mináčovi sa v deväťdesiatych rokoch zdalo, že vlastne by všetko bolo bývalo možno lepšie, keby sa hranica bola vykreslila tak, ako ju vykreslil Štefan Marko Daxner. Takže s tými hranicami a mierovými zmluvami je – ako vravel Kohn na smrteľnej posteli – všetko inak.

● Dušan Kováč:

Slovenská história absolútne nepochybuje o tom, že kráľovské Uhorsko bolo počas stredoveku integrálnym celkom, však to bol štát, ktorý tu fungoval. Bol to multietnický štát, lenže v tomto období to nehralo žiadnu úlohu, lebo to nebol národný štát, ale kráľovstvo postavené na panovníkovi a na sneme. História – aj slovenská – sa zbavila ilúzií o tom, že Slováci boli tisíc rokov utláčaní. To, samozrejme, nie je pravda. Slováci boli uhorskí patrioti, čo dnes môžem potvrdiť na základe všetkých historických dokumentov. Aj v čase vrcholného nacionalizmu vznikol slovenský politický program, ktorý chcel slovenskú autonómiu v rámci Uhorska. Slováci sa nechceli vyčleniť z Uhorska, boli uhorskí vlastenci. Dnes vieme aj to, čo sme po roku 1918 troška považovali za tabu, že tu boli aj Slováci, ktorí sa nechceli zmieriť so stratou starej vlasti. Boli to uhorskí vlastenci, ktorí Československo neprijímali. Vieme, že sa to potom celé zvrhlo, no boli tu aj ľudia, ktorí vtedy neakceptovali Československo. A bolo by čudné, keby tu neboli. Ľudia, ktorí žili v štáte, boli lojálni voči svojmu kráľovi a zrazu sa niečo radikálne zmenilo. Pomery v Uhorsku sa začali komplikovať práve preto – súhlasím s kolegom Romsicsom, ktorý to definoval presne –, lebo koncepcia národného štátu mala riešenie, ale tí, ktorí to riešenie mohli uskutočniť, toto riešenie neprijali. Či by to bolo bývalo ideálne riešenie, o tom sa, samozrejme, dnes dá fabulovať a možno aj počítačovo modelovať, ja však tomu veľmi neverím. No boli tu určité šance, ktoré sa jednoducho nevyužili.

● Milan Zemko:

Znovu by som sa vrátil k otázke spravodlivosti. Spravodlivosti v nepravú chvíľu, na nepravom mieste. No ako to je s hľadáním spravodlivosti v pravej chvíli? Existuje pravá chvíľa? Túto otázku kladiem preto, lebo súvisí aj s versailleským mierovým systémom. Predsa tí, čo stáli na strane víťazov, tvrdili, že je to mier pre celé generácie. Dokonca podľa prezidenta Masaryka Československo potrebovalo päťdesiat mierových rokov, aby sa stalo ozajstnou demokratickou krajinou. No tieto desaťročia neboli dopriate nielen Československu a Maďarsku, ale ani Európe. Moja otázka znie, keď už dr. Kováč spomenul Hitlera, či tie roky, ktoré boli relatívne pokojné, boli využité dostatočne na to, aby sa dalo predísť opakujúcim sa kataklizmám? Vieme, že neboli využité. Ale možno by stálo za to pouvažovať, prečo sa to tak stalo. Aby sa veci znova a znova neopakovali.

● Ignác Romsics:

Nie som si istý, že budete súhlasiť s tým, čo poviem. Opäť sa vrátim k tomu, že nedokážem akceptovať názor, že v tomto priestore sa národy nevyhnutne znova a znova musia stavať proti sebe.

Akceptujem, že v Uhorsku boli Nemaďari nespokojní so situáciou pred rokom 1918. Možno aj prítomní majú toľko empatie, aby pochopili, že situácia po roku 1918 alebo 1920 bola neprijateľná pre Maďarov.

Samozrejme, pragmatickí politici sa pokúšali silovou politikou tento stav zmeniť. Jeden tak, druhý onak. Otázka znie – v tridsiatych a štyridsiatych rokoch zamestnávala Istvána Bibóa, ale aj iných –, či je vôbec možné riešenie, ktoré by bolo prijateľné pre Slovákov, Maďarov, Srbov, Rumunov, pre všetkých. Nie dokonalé, ale prijateľnejšie a tým aj stabilnejšie než bolo riešenie pred rokom 1918, ako aj po ňom. Odpoveď Bibóa znela, že sa to dá sčasti dosiahnuť zosynchronizovaním jazykových a politických hraníc, sčasti vzájomným alebo medzinárodne kontrolovaným dobrovoľným presunom obyvateľstva, sčasti zasa vytvorením autonómií. A teraz nemám na mysli najmä česko-slovenské alebo slovensko-maďarské vzťahy, ale najmä Sikulsko.

Ak vyjde v slovenčine aj moja druhá spomínaná kniha, dočítate sa v nej, ako sa americkí, britskí, čiastočne francúzski a ostatní tvorcovia mierových zmlúv, poučiac sa z kladov a chýb versailleského systému, pokúsili vytvoriť lepšiu povojnovú situáciu. Chceli vytvoriť vzájomne prijateľnejšiu situáciu. Neodvážim sa už povedať, že spravodlivejšiu, lebo je to relatívne, ale stabilnejšiu než bola medzi svetovými vojnami. Tieto plány sa vôbec nerealizovali. No dejiny nepozostávajú len z toho, čo sa udialo, ale aj z alternatív. Toto bola nerealizovaná, no pozoruhodná alternatíva.

Medzi svetovými vojnami a aj po roku 1945 chcela maďarská politická a vo veľkej miere aj duchovná elita vyriešiť spory prevažne posunom hraníc. Mám pocit, že počas posledných rokov a desaťročí klesol význam otázky hraníc. A to z dvoch hľadísk, dôležitosť hraníc znižujú jednak globálne svetové tendencie, ktoré stavajú Tesco v Bratislave i v Budapešti, mládež sa rovnako oblieka, počúva tú istú hudbu v Budapešti, ako aj v Bratislave, jednak ju znižuje regionalizmus, ktorý je jedným z pilierov politiky EÚ. Keď dnešnú, určite nie dokonalú situáciu – nikdy nie je stopercentne dokonalá, ale vždy sa môžeme o ňu snažiť – porovnáam so situáciu v sedemdesiatych alebo osemdesiatych rokoch, myslím si, že sme veľmi pokročili.

Keď porovnáam len to, ako som prešiel cez hranice autom dnes a ako som prechádzal v sedemdesiatych rokoch, a to som ešte nespomenul rumunsko-maďarské hranice, ktoré sa od slovensko-maďarských ešte o stupeň líšili, zmena je hneď zrejma. Keď zoberiem do úvahy, že na univerzite v Budapešti mám už roky maďarských doktorandov zo Slovenska, ktorí tam získajú diplom a pracovať budú na Slovensku, v Maďarsku či niekde inde, ide podľa mňa o

vývoj, ktorý dáva dôvod na optimizmus. Vidím, že tu žijúci maďarskí občania, i keď nie sú celkom spokojní so svojim osudom, no majú možnosť politicky artikulovať svoje názory v slovenskom parlamente, ako aj vo svojej tlači. To všetko sa ešte určite dá zdokonaľovať, ale spomenuté tendencie ukazujú, že aj bez posúvania hraníc je predstaviteľný vývoj vzťahov smerom k spolupráci, priateľstvu, stabilite a dobrému susedstvu.

● Dušan Kováč:

Otázka moderátora znela: Kedy je pravý čas? Pravý čas môže nastať hocikedy, ale predovšetkým ide o to, akým smerom sa bude uberať naše myslenie. Ja som presvedčený, že prvá svetová vojna a nakoniec aj druhá svetová vojna – ja ich definujem ako jednu veľkú vojnu dvadsiateho storočia, ktorá sa skončila v podstate až pádom berlínskeho múru – boli dôsledkom vývoja európskeho nacionalizmu. Všetky pokusy vysvetliť túto vojnu cez monopoly a ekonomické záujmy zlyhali. Niektoré monopoly mali záujem na vojne – napríklad zbrojárské monopoly, ktoré z vojny bohatnú –, ale boli monopoly, ktorým vojna prekážala, pretože boli ekonomicky silné a v mieri mohli expandovať oveľa viac. Vojna bola spôsobená myslením v absolútnych kategóriách. V kategóriách absolútneho národa, národného štátu ako absolútnej hodnoty. Dobrým príkladom je nemecká hymna „Deutschland, Deutschland über alles...“, Nemecko stálo nad všetkými ľudskými hodnotami, bola to absolútna hodnota. A toto sa nedalo riešiť po I. svetovej vojne, pretože táto otázka sa dá riešiť iba vtedy, ak nastane malý posun v hlavách Európanov, v hlavách nás všetkých. Posun k tomu, že národný štát nebudeme absolutizovať, ale budeme ho relativizovať. Nebudeme absolutizovať ani hranice, ale prestaneme ich vnímať a oni prestanú byť hranicami. Hovoriť o spravodlivých hraniciach vtedy, keď je v hlavách predstava národného štátu, je asi dosť zložitá až nemožná. No všetko sa dá riešiť na princípe vnímania štátu ako zmluvy medzi občanmi. Na občianskom princípe vnímané štáty nemajú nacionálne konflikty, nemajú teritoriálne konflikty. V EÚ hranice prestávajú hrať úlohu. Pán profesor Romsics hovoril o rozdieloch, ale predstavme si, ak bude Maďarsko a Slovensko v Schengene, kde medzi nimi nebude nijaká hranica. Nebudeme ju vnímať, ako keď cestujeme z Nemecka vlakom do Holandska a ani nevieme, kedy sme prešli z jednej krajiny do druhej. To je to, k čomu by sme mali smerovať. Myslím si, že je čas na to, aby sme trochu moderovali, a možno aj my, historici, myslenie ľudí.

● Milan Zemko:

Znamená to, že v politike a spoločenskom živote treba perifériu dôsledne vnímať ako perifériu? Nepripisovať jej väčšiu silu a váhu, než si zaslúži a tým pádom ju neposúvať z periférie do stredu? Tým chcem poukázať na niektoré

javy, ktoré sa tak vnímajú na Slovensku, ale aj v Maďarsku. No dokážeme byť dôslední, aby sme perifériu udržali na periférii a zabránili jej, aby čerila vnútropolitickú a zahraničnopolitickú hladinu? Toto je otázka, na ktorú nečakám odpoveď.

● Divák 1:

Je to hodnotná diskusia, lebo všetci diskutujúci sú historici a záverečné slová Dušana Kováča dávajú akúsi nádej. Keby aj na miestach, kde sa ľahko analyzujú politické otázky, mali väčšiu znalosť histórie, aj naša situácia by bola lepšia. Pán profesor Romsics sa zmenil o tom, ako môže byť čosi dokonalé, na čo Dušan Kováč reagoval, že dokonalé veci nie sú. Kto bude arbitrom istého dejinného javu, kto rozhodne o osude etník a kde je tá dokonalosť? Myslím si, že neexistuje. Podobne je to aj so spravodlivosťou. Keď sa stretávajú protichodné záujmy, je takmer nad ľudské sily nájsť spravodlivosť, ktorá by uspokojila všetkých. O čo ide? Aby si ľudia – Dušan Kováč to povedal inými slovami – vážili občiansky princíp a seba navzájom. Aby pochopili, že majú svoje záujmy, ale musia vnímať aj záujmy toho druhého.

Ako sa chávalo Československo ako národný štát? Viktor Dyk, známy a určite skvelý básnik, šľachetný človek prezentoval svoje názory v diele O národni štát. Historici vedia, že Masaryk jeho myšlienky odmietal. Samozrejme, s Dykom otvorene nezápasil, ale svojim ľuďom prikázal, aby nepreferovali, neopakovali tézy o národnom štáte. Masarykova koncepcia bol mnohonárodnostný štát. Už tu odznelo, myslím, že to spomenul docent Chmel, že Masaryk v súvislosti so situáciou v Československu povedal, že potrebujeme 40-50 rokov mieru, aby korene demokracie zosilneli. To je múdra filozofická téza humanistu.

● Divák 2:

Táto historická diskusia je veľmi sympatická a iste užitočná. Lenže má aj svoju politickú dimenziu, ktorá je už menej sympatická. Pre pánov Orbána a Duraya sa maďarské hranice tiahnu cez vrcholky Tatier. Chcel by som spomenúť, že maďarské vládnuce vrstvy sa po boku Nemecka zúčastnili najkrvavejšej dobyvačnej vojny v dejinách ľudstva a za to musí niesť maďarské etnikum dôsledky. Pán Romsics hovorí, ako keby sa v Európe bez akýchkoľvek predchádzajúcich udalostí nakreslili nespravodlivé hranice. Maďarská agresia veľmi krvavo pokračovala aj počas druhej svetovej vojny, keď sa Maďarsko opäť pripojilo na stranu agresívnych Nemcov. Politický výsledok teda nie je taký nevinný, ako sa zdá. Hovoriť o zmene hraníc v Európe tak, ako hovorí pán Romsics... Zmena hraníc je podstatou takmer všetkých vojen. Politika nie je taká jednoduchá ako vaša historická rozprava. Podstatné je, že Trianon je dôsledkom agresívnej vojny a tí, čo ju spôsobili, za ňu musia niesť dôsledky.

● **Divák 3:**

Ak sme vecní, tak Trianon bol skončením moci feudálnych nadnárodných ríš, wilsonovské riešenie je zasa naplnením sebaurčenia národov. Maďari neustále hovoria o Maďarsku ako o štáte, ktorý nepretržite existoval od roku 1000, teda od Štefana I. až do roku 1918. To však nebolo Maďarsko, ale Uhorsko. Naši maďarskí priatelia si budú musieť nájsť nový slovník, aby vlastné dejiny opisovali správnymi výrazmi, lebo štát, ktorý existoval od roku 1000 až do roku 1526, nebol Maďarskom, ale Uhorskom. Mal dvadsaťjeden árpádovských vládcov, z ktorých len trom prúdilo v žilách viac ako 50 % maďarskej krvi. U ostatných bola v prevahe nemaďarská krv, pričom Uhorsko prestalo v roku 1526 existovať ako štát.

(Milan Zemko: Prosím, k veci...)

● **Divák 3:**

Hovorím k veci, o Trianone. Trianon je završením historického vývoja strednej Európy alebo Karpatskej kotliny. Od roku 1541 neexistovalo nijaké Uhorsko, ani Maďarsko. Existovalo Sedmohradsko ako protektorát Osmanskej ríše a etnické Maďarsko, ktoré zhruba zodpovedalo územiu dnešnej Maďarskej republiky, bolo včlenené do Osmanskej ríše. Uhorskom sa nazývalo habsburské Uhorsko a tým bolo Slovensko.

● **Milan Zemko:**

Tak musím položiť otázku: V období rokov 1939 – 1945 existovalo historické, teda štátprávne Československo? Bola tam kontinuita Československa?

● **Divák 3:**

Teraz hovorím o Uhorsku, a nie o Československu. Trianon je otázkou rozpadu Uhorska, a nie Československa.

● **Milan Zemko:**

Takto však nemôžeme pokračovať v diskusii. Poprosím vás, aby ste ukončili svoj príspevok.

● **Divák 3:**

Nuž, ak ma nechcete počúvať, môžem vám len pripomenúť, že to „Maďarsko Uhorsko“ nebolo nikdy maďarské. Podľa uhorského sčítania ľudu v roku 1880

Maďari predstavovali len 40 % obyvateľstva. Podľa maďarských sfalšovaných sčítaní ľudu tvorili 48 % obyvateľstva. Nikdy to nebol maďarský štát, nikdy mu nevládli maďarskí vládcovia a od roku 1526 až do roku 1918 bol súčasťou Habsburskej ríše. Takže naši maďarskí priatelia by sa mali veľmi tešiť roku 1918 a Trianonu, lebo maďarský národ po prvý raz v histórii mohol konečne vytvoriť vlastný etnický štát, ktorí mohli riadiť ich vlastní vládcovia.

● **Milan Zemko:**

Možno nebudete veriť, ale od 17. storočia Angličanom nevládli anglickí kráľi. Vy hovoríte v súvislostiach, ktoré presahujú všetko. Aj Trianon.

● **Divák 4:**

Ja by som mal dve otázky. Jedna otázka – poznámka je určená českému historikovi. Do akej miery bola relevantná politická sila, ktorá iniciovala zmierenie sa so susedmi? Prezraďte mi to, lebo pokiaľ viem, takáto relevantná politická sila neexistovala. Na maďarskej politickej scéne bola jednoznačná požiadavka „všetko späť“. Možno, že ma presvedčí, že takáto politická sila existovala. Zo súčasných, ako aj historických aspektov je sporné, či taká sila existovala do roku 1927, keď bola podpísaná spojenecká zmluva s Mussolinim. Československo bolo demokratické, Maďarsko vôbec nie, čiže demokracia sa nedemokratickým režimom môže dohodnúť len dočasne. To vidíme aj dnes.

Druhá otázka sa týka celkového vyústenia diskusie. Vážim si ho, ale najmä zo strany slovenských historikov to pokladám za naivné. Trianonskú traumu totiž nevyvolávame my. Otázka je určená pre pána profesora Romsicsa: Myslite si, že je v Maďarsku politik, ktorý by bol schopný predstúpiť pred národ? V súčasnosti asi nie je, aspoň ja ho nevidím. Kedy sa nájde niekto, kto otvorí celonárodnú diskusiu a prisľúbi reflexiu? A povie národu skutočnosti, ktoré sú asi nepríjemné, ale treba ich riešiť. Podobne vnímam aj Rakúsko, ktoré sa na rozdiel od Nemcov nevyrovnalo s nacizmom, nech sa Maďarsko vyrovná s Trianonom samo. Na druhej strane som rád, že existuje v Európe národ, ktorý má ešte väčšiu sebaľútosť, ešte väčšie bolestíntstvo a ešte väčšiu malosť ako náš slovenský. Veď Trianon, to je len prehnané, precitlivené plakanie nad rozliatym mliekom. Maďarská politika vyvoláva tieto nálady, hoci sa to už de facto netýka nijakých žijúcich svedkov týchto udalostí. My na Slovensku máme problém so Slovenským štátom, mali by sme sa zapodievať ním.

● **Milan Zemko:**

Pán kolega, povedali ste, že dve otázky...

● **Divák 4:**

Prepáčte, to je otázka pre pána profesora a ja si dovoľím ju objasniť, aby ju pochopil tak, ako je myslená: Kedy sa objaví v Maďarsku relevantná politická sila, ktorá otvorí túto diskusiu a v mene maďarskej spoločnosti ju vyrieši? Bez toho, aby nás niekto obviňoval z nacionalizmu. Budem rád, keď budeme v EÚ spoločne v priateľstve spolunažívať, no pokladám to za prehnané, bolestínske a maximálne precitlivené.

● **Milan Zemko:**

Myslím, že vaša otázka je jasná a pán profesor jej porozumel.

● **Robert Pejša:**

Áká politická sila iniciovala zmierenie? V rokoch 1918 – 1920 prebiehali medzi československými politickými reprezentantmi, diplomatmi a maďarskou stranou intenzívne neoficiálne rokovania. Ten, kto inicioval diplomatické kroky, bol v roku 1919 vtedajší maďarský veľvyslanec vo Viedni Gusztáv Gratz, neskôrší minister zahraničných vecí vo vláde Pála Telekiho. V roku 1921 na ne nadviazali prvé československo-maďarské oficiálne rokovania v Mariánskych Láznach. Maďarská strana sledovala iniciovaním rokovaní a nadviazaním diplomatických stykov konkrétne ciele. Šlo jej o prípadnú územnú korekciu, avšak rokovanie o nej bolo na základe konsenzu odložené. Rokovalo sa hlavne o hospodárskych vzťahoch, nakoľko ich absencia znamenala pre maďarskú i československú stranu akútny problém.

Samozrejme, mohli by sme hovoriť aj o prvej fáze kultúrneho zblížovania, resp. o pokuse o zblíženie českej, slovenskej a maďarskej kultúry. To nás však opäť privádza k otázke maďarskej menšiny v Československu, k otázke jej možností, ako aj k otázke schopností českej a slovenskej spoločnosti akceptovať iný postoj k idei Československého štátu. Maďarská menšina štát v prvých povojnových rokoch a priori odmietala, neskôr sa jej postoj diferencoval. Isté skupiny maďarských intelektuálov, literátov pochopili, uvedomili si, že v rámci Československej parlamentárnej demokracie majú predsa len širšie pole pôsobnosti než vo vtedajšom kresťansko-národno-konzervatívnom Maďarsku.

Dovoľím si ešte čosi dodať k vašej otázke pre pána profesora. V recenzii o knihe pána profesora Romsicsa som písal aj o tom, že reflexia maďarských dejín od počiatku deväťdesiatych rokov je svojím spôsobom vo veľmi pokročilom štádiu. Najviac potešujúce je, že reflexia je výsledkom činnosti

novej, mladej, nastupujúcej maďarskej generácie historikov. To je dôležité. Balázs Ablonczy alebo István Bertényi mladší sa venujú práve medzivojnovému obdobiu maďarských dejín, ktoré nie sú na Slovensku, ani v Čechách veľmi známe. Absencia komunikácie medzi českou, slovenskou a maďarskou vedou je podľa môjho názoru spôsobená najmä jazykovou bariérou. Určite by nám prospelo, keby vydavateľstvá prekladali viac odbornej literatúry, aj maďarskej, ktorá jednoducho nie je dostupná.

● Ignác Romsics:

Profesionálna maďarská historiografia sa zrodila v 19. storočí a v uplynulých 150 rokoch sa neustále snaží zdokonaľovať svoju terminológiu a prístupy a pokúša sa rekonštruovať vlastnú minulosť. Viem, že sa to nedarí dokonale a som úprimne rád, že slovenská historiografia a spoločenský život už majú terminológiu a prístupy, ktoré im umožňujú rekonštrukciu vlastných dejín.

Ak si Viktor Orbán, alebo hocikto iný v Maďarsku myslí, že maďarské hranice siahajú po Tatry, tak mi je to úprimne ľúto. A teší ma, že niet slovenského politika, ktorý by chcel prísť do Budapešti na tankoch.

Čo sa týka maďarských politikov a trianonských hraníc, maďarská štátna politika od čias podpisu mierovej zmluvy v roku 1947 nespočetnekrát potvrdila a robí to tak aj dnes, že trianonské hranice považuje za definitívne. Keby som bol politik, prečítal by som poslednú vetu mojej knihy, že Maďari právom považujú Trianonskú zmluvu za nespravodlivú, ale chápu ju a musia ju chápať ako definitívnu, čo po II. svetovej vojne opätovne potvrdili.

To, že v Maďarsku sú politické skupiny, ktoré majú na to iný názor, je podľa mňa poľutovaniahodné, avšak si myslím, že je to súčasť demokracie. Takisto sa domnievam, že maďarská historiografia sa snažila, snaží sa aj dnes a bude sa snažiť aj v budúcnosti vyrovnáť sa s maďarskou minulosťou a s maďarským nacionalizmom. To isté prajem aj slovenským historikom a slovenskej historiografii. Ďakujem.

● Rudolf Chmel:

Donedávna som si myslel, že najviac rozumieme futbalu a pop music, ale ukazuje sa, že sme aj znalci Trianonu, čo je dobré, lebo pre nás to istotne nie je taká trauma, o čom svedčili aj niektoré diskusné príspevky. V každom prípade sa však domnievam, že ešte máme čo v ňom poznávať. Keď som si dnes listoval vo svojich poznámkach – vediac, že by som niečo múdre mal povedať, ale nič veľmi múdre mi nenapadlo –, prečítal som si dávny výpisok, ktorý som chcel

použiť v príhodnej chvíli. Mohli by sme presadiť do reality slová jedného z najväčších poľských spisovateľov 20. storočia Witolda Gombrowicza z románu Transatlantik. Píše, že keď pracoval na románe, chcel Poliakov brániť pred Poľskom, Poliaka oslobodiť od Poľska, chcel dosiahnuť, aby sa Poliak svojej poľskosti pasívne nepodradzoval, ale aby ju bral s nadhľadom. A ešte vari pregnantnejšie slová napísal, keď hovorí: „Národ nie je len niečo krásneho a vznešeného, ale je to i čosi nebezpečné, pred čím je treba mať sa na pozore.“ Dakujem.

● Robert Pejša:

Takisto dakujem za pozvanie. Podobná diskusia o Trianone bola vlani v Českom centre v Budapešti. Ako zástupca českej historickej vedy by som bol veľmi rád, keby podobná diskusia prebehla aj na českej univerzite, pretože si myslím, že problematika Trianonu alebo vôbec slovensko-maďarských vzťahov nie je len problematikou slovenských a maďarských dejín. Je to veľká téma minimálne pre československé medzivojnové obdobie, je to téma aj pre českých historikov, ktorí sa však viac venujú dodnes traumatickému česko-nemeckému problému.

● Dušan Kováč:

Aj ja by som sa chcel poďakovať za pozvanie. Pre mňa bola diskusia poučná, nakoľko neukázala len to, že sme všetci znalci Trianonu, ale že máme v hlave aj celý rad stereotypov, ktorých by bolo dobré sa čo najskôr zbaviť. Dopredu nás môže posunúť práve to, ak prestaneme myslieť v príliš obmedzených národných kategóriách, budeme sa usilovať o empatiu, o pochopenie a normálnu komunikáciu.

Málo sa hovorilo o samotnej knihe, preto by som niekoľko vecí predsa len povedal. Je veľmi dobre, že vyšla v slovenskom preklade, no rovnako je dobré, že vyšla v maďarčine. Táto kniha je určená maďarskému čitateľovi. Neviem, koľkí z diskutérov túto knihu prečítali. Myslím si, že je to mimoriadne vecná kniha, založená na faktoch, nie je v nej tradičné bolestinstvo, o ktorom sa tu toľko hovorilo. Iste by sme o nej mohli veľa diskutovať, keďže kniha je dobrým vkladom do diskusie o Trianone v maďarskej spoločnosti. Maďarská spoločnosť sa o ňu môže oprieť, pretože je to veľmi triezva a vecne podaná kniha. Podobne musíme pracovať aj my, slovenskí historici. Veci musíme posudzovať triezvo, na základe faktov a takto prispievať do diskusie. Čím viacej takýchto postojov bude, tým budú naše vzájomné problémy v tomto regióne menšie.

ELŐSZÓ

A Visegrádi Szalon beszélgetéssorozat 2007. januárjában kezdődött a Palisády-Védcölöp Alapítvány kezdeményezésére, a pozsonyi magyar cseh és lengyel intézet közreműködésével. A „szalonbeszélgetések” célja az volt, hogy fórumot teremtsenek a térség országaiban élő szakértelmiségiek és érdeklődő laikusok számára, s ezzel is erősítve a közép-európaiság, a közös térséghez tartozás tudatát.

Az elmúlt tizenhét év a demokratikus intézményrendszer és jogrend átstrukturálásával, a működőképes modellek megtalálásával és alkalmazásával telt el mind a négy országban, mindenhol több-kevesebb sikerrel. Úgy gondoltuk, tizenhét év elteltével érdemes egy pillanatra megállni, és megvizsgálni, ki mire jutott az egyes problémák megoldásában, milyen következményekkel jártak a 90-es években hozott döntések és elfogadott törvények, mit lehetett vagy kellett volna másképpen csinálni, illetve a négy „visegrádi” közül ki talált rá az optimális megoldásra az egyes témakörökben.

Olyan témák megvitatására hívtunk össze szakembereket, amelyek mind a négy országban aktuálisak, megoldásra várnak, vagy született ugyan megoldás, de ennek még nem látjuk át az összes következményét. A beszélgetések résztvevői saját országukban fontos döntéshozók voltak az említett időszakban. Kiemelt posztokon tevékenykedtek a törvények és szabályozások előkészítésekor, ismerik az akkor született és most készülő döntések hátterét, az elfogadott megoldás melletti és elleni érveket.

A beszélgetések forgatókönyve ennek megfelelően alakult: a meghívottak röviden felvázolták a probléma előzményeit saját országukban, valamint összefoglalták a döntést megelőző vitát, majd egymás megoldásait megismerve közösen igyekeztek megtalálni a ma érvényes alternatívákat, az esetleges következmények figyelembe vételével.

A meghívott szakértőket a partnerszervezetek segítségével választottuk ki és szólítottuk meg. A rendezvények moderátorait mindig a vendéglátó intézmény (a pozsonyi három kulturális intézet egyike) választotta ki és hívta meg, rendszerint az egyik szlovákiai partner, az IVO munkatársai közül.

Reméljük, a legérdekesebb eszmecseréket tartalmazó Visegrádi Füzetek azok számára is hasznos olvasmányoknak bizonyulnak, akik személyesen nem vehettek részt ezeken a beszélgetéseken. A beszélgetések szerkesztésénél – a stílisztika ésszerűség határai között – azért is igyekeztünk megőrizni az élőbeszéd, a polémia sajátos fordulatait, hogy jobban érzékelhetővé tegyük ezeknek a találkozóknak a hangulatát.

Egy sikeres sorozat zárul most, amelyből kiderült számunkra, hogy a szellemi összetartozás érzését nem csupán a közös hagyományok és a történelmi múlt, hanem a mai társadalmi és kulturális problémák azonossága is alakíthatja.

TRIANON
- TRIANON ÉS BONTON

2007. 2. 15.

RÉSZTVEVŐK:

● **Romsics Ignác**

történész, egyetemi professzor, az ELTE tanára (Magyarország)

● **Robert Pejša**

történész, a prágai Károly Egyetem tanára (Csehország)

● **Dušan Kováč**

történész, a Szlovák Tudományos Akadémia (SZTA) alelnöke (Szlovákia)

● **Rudolf Chmel**

irodalomtudós, egyetemi docens, a prágai Károly Egyetem Bölcsészka Szláv és Kelet-Európai Tudományok Intézetének igazgatója.

● A beszélgetést vezette: **Milan Zemko** történész, SZTA

● **Milan Zemko:**

Tisztelt hölgyeim és uraim, ma este egy közel nyolcvanhat éves téma okán találkozunk, amely Szlovákia, 1993-ig Csehszlovákia és Magyarország közös történelmét érinti. Jelentősen befolyásolta a közép-európai térség néhány generációjának életét, és – gondolom – legalább közvetetten minket is érint. A trianoni békeszerződésről, amely tulajdonképpen a versailles-i rendezés része, már sokat hallhattunk, de sok minden nem hangzott még el.

Mivel mai találkozóink aprópója Romsics Ignác professzor Trianoni békeszerződés című kötetének megjelenése, velem kezdem a résztvevők bemutatását. A budapesti ELTE tanára, előtte néhány évig az Indianai Egyetemen tanított és végzett kutatást. Húsznál több kötete közül csak néhányat említek: Amerika új magyarországi haditervei – a II. világháború Magyarországnak problémaköré, Bethlen István, a két világháború között jelentős magyar államférfi nagy-monográfiája, A 20. századi Magyarország és a nagyhatalmak, Geopolitika a dunai régióban. Széles körben ismert a Magyarország a XX. században című kötete, amely angol fordításban is megjelent, és Szlovákiában is aránylag olvasott. Újabb könyve szlovák fordításban is napvilágot látott. Egészen friss az 1946-47-es párizsi békekonzferenciáról és békeszerződésről készült monográfia, szintén a Kalligram Kiadóban van már, szlovák fordítása hamarosan meg fog jelenni.

Rudolf Chmel docens, ismert irodalomtudós, történész, hungarológus, politikus, egy időben miniszter, jelenleg a prágai Károly Egyetem Bölcsészka Szláv és Kelet-Európai Tudományok Intézetének igazgatója. Emellett a szlovák hungarisztika folyamatos és örök építője.

Kollégám a Tudományos Akadémiáról, dr. Dušan Kováč. Írásai közismertek, szintén a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeinek kutatója, de néhány szlovák történelemről írt mű szerzője, illetve társszerzője is.

A cseh történettudomány reménye, Robert Pejša, aki a Comenius Egyetemen kezdte és a Károly Egyetemen fejezte be tanulmányait. Szakmai érdeklődése nagyon széles, szlovakisztikával, hungarisztikával, bohemisztikával foglalkozik. Szakdolgozata Kárpátaljáról szólt, arról a területről, amelyet a trianoni szerződés és a versailles-i rendezés nagy mértékben érintett.

In medias res vágjunk hát bele a trianoni problémakörbe. Én most csak néhány tényre emlékeztetnék, amelyekhez talán vendégeink is visszakanyarodnak majd, de jó, ha előljáróban elhangzanak.

A trianoni szerződés Magyarország és az utódállamok, köztük Csehszlovákia általi aláírásának következtében a történelmi Magyar Királyság területének 71 százalékát vesztette el, ha beleszámítom Horvátország területét is, és nincs ok, amiért ne tenném, hiszen bár autonóm volt, a Magyar Királyság részeként kezelték. Emellett – ha jól számolom – az 1910-es népszámlálás adatai szerint elvesztette lakosságának 63,5 százalékát. Ezek természetesen csak megközelítő adatok, mivel 1910 és 1920 között óriási változásokat okozott a háború, illetve a határmódosítások. Mindenesetre a háború előtti Magyar Királyság lényegében 70 százalékos terület- és kétharmadnyi lakosságvesztéssel szembesült. Az elvesztett lakosok durván 25 százaléka volt magyar. Ez persze talán vita tárgyát képezi majd, mert kérdés, hogyan határozható meg a lakosok száma és nemzeti hovatartozásuk.

A magyar statisztikák az 1910-es népszámlálás alapján kimondják például, hogy Csehszlovákia területén 1 072 000 magyar maradt. Az első csehszlovák népszámlálás 1921-ben – tizenegy év elteltével – viszont megállapítja, hogy a Csehszlovák Köztársaság valamivel több, mint 744 600 lakosa magyar, vagyis mintegy háromezerrel kevesebb az 1910-es adatnál. Ennek egyik oka nyilván a lakosság mozgása volt. A másik valószínűleg az, hogy az úgynevezett kettős identitású, mindkét nyelv birtokában lévő személyek a körülményeknek megfelelően vallották magukat magyarnak, illetve magyar anyanyelvűnek, mivel Magyarországon nem a nemzeti, hanem a nyelvi hovatartozást tartották nyilván. Anyanyelvnek azt a nyelvet tekintették, amelyen az érintett lakos legszívesebben, illetve leggyakrabban beszélt – ez a definíció szintén nem túl pontos. Azok közül, akik két vagy három nyelvet beszéltek – hiszen sokan beszéltek németül is –, bizonyára sokan a 18. életévük betöltése utáni első népszámlálás alkalmával szlováknak vallották magukat.

Első kérdésem arra a magatartására vonatkozik, melyet a 21. század küszöbén egy történésznek követnie ildomos, ha a versailles-i rendezés és a trianoni szerződés kerül szóba. Hogyan látja ma egy magyar történész, egy szlovák irodalomtörténész, egy szlovák és egy cseh történész, illetve kultúrtörténész a több mint nyolcvan évvel ezelőtti versailles-i rendezést és a trianoni szerződést?

● Romsics Ignác:

Azt hiszem, a 19. és 20. századi állam- és nemzetfejlődés lényege Közép- és Kelet-Európában az, hogy a soknemzetiségű nagy birodalmak, illetve politikai egységek kisebb és homogénebb politikai egységekké alakulnak át. A 19. sz. elején az Oszmán, a Habsburg és az Orosz Birodalom uralta azt a térséget, amelyen ma közel két tucatnyi kisebb-nagyobb állam osztozik. A versailles-i rendezés elvileg is, és gyakorlatilag is ebbe a trendbe illeszkedett, ezt a ten-

denciát segítette. A megvalósítás azonban különböző okok miatt messze nem nevezhető tökéletesnek. Gondoljunk csak Jugoszláviára, amely a nemzetiségi összetétel szempontjából kicsiben olyan volt, mint a megszüntetett Osztrák-Magyar Monarchia nagyban.

De Csehszlovákiának, mint nemzeti államnak a jellegéhez is alapos kétségek fértek, hiszen, ha jól tudom, és nem magyar statisztikát idézek: a csehek aránya valamivel több, mint 50 százalékot tett ki, a második legnagyobb nemzetiség a német volt, utána a szlovákok következtek, és jelentős számban éltek itt ruténok vagy ruszinok és magyarok is. Ebből a szempontból majdnem irreleváns, hogy egymillió vagy hétszázezer magyar élt-e itt. Mindenesetre egy elég nagy tömeg, amely a nemzeti elv alapján nem kellett volna, hogy itt éljen.

Ezért a két világháború közötti Kelet-Európában kialakított államrendszer nem volt képes betölteni azt a biztonságpolitikai és stratégiai feladatot, amelyet a versaillesi győztesek szántak neki. Ez a funkció részben a keleti irányú német terjeszkedés föltartóztatása lett volna, részben pedig Oroszországnak, illetve a Szovjetunióknak nyugati irányú penetrációja. A létrehozott új államok viszonyrendszerét, kapcsolatait nem az együttműködés, hanem az ellentétek határozták meg. Ezért aztán amikor Németország magához tért és a Szovjetunió is megerősödött kiderült, hogy a térség ennek a funkciónak nem tudott megfelelni, és rövid időn belül újabb felosztás várt rá.

Ezen folyamaton belül aztán a magyar közvélemény többféleképpen interpretálta és magyarázta a trianoni békeszerződést. Voltak, akik elfogadhatatlan, egyszeri nagyhatalmi döntésnek tekintették, és a „Mindent vissza!” jelszavával utasították el. De voltak olyan magyar demokraták is, és a szomszédos népekkel szemben empátiáról tanúskodó gondolkodók és politikusok, mint Bibó István, Jászi Oszkár, Kovács Imre és sokan mások, akik nem önmagában a Habsburg Monarchiának, és ezen belül a történelmi Magyarországnak a végét fogták fel katasztrófaaként, hanem azt, hogy a trianoni határok mentén eléggé összefüggő sávot alkotva Csehszlovákiában is, Romániában is, Jugoszláviában is kb. 1,5 millió magyar élt. Ők tehát Trianont nem a történelmi, hanem az etnikai elv alapján bírálták és kritizálták.

Összefoglalva tehát: egy két évszázados tendencia részének tekintem a versailles-i rendezést, amelyen belül, a trianoni békeszerződés részben kifejezte ezeket az elveket, vagy alkalmazkodott ezekhez, részben viszont stratégiai, gazdasági és egyéb okokból ezeknek az elveknek is ellentmondott.

● Rudolf Chmel:

Alapjában véve egyetérthetek Romsics professzor úr kiindulópontjaival. A problémának ma legalább két síkja létezik. A történelmi, amelyben tárgyszerű diskurzus folyik, ezt reprezentálja Romsics professzor monográfiája is, amelyet a szlovák közönség is pozitívan fogadott. Ez az érdeklődés arról tanúskodik, hogy a szlovák történelmi tudatban a téma máig jelentős helyet foglal el. Természetesen nem annyira jelentőset, mint a magyar társadalmi vagy történelmi tudatban, ahol a múlt század hatvanas éveitől éledt újjá, igaz, nem a történészeknek, hanem az íróknak köszönhetően. Aztán a magyar történészek a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján elkezdtek korrekt módon foglalkozni kérdéssel, s ez később, a kilencvenes években hozott eredményeket. Az 1920-as évektől a Trianon-szindróma többféle interpretációban jelent meg. 1945-ig természetesen nagyon élénken volt jelen, s olyan attribútumokkal kísérték, mint a történelmi nemzeti sérelem, igazságtalanság stb. 1945 után tiltás alá került, s tulajdonképpen csak nemrég nyitották meg ismét a vitát. A történelmi interpretációval talán nem is lenne olyan nagy baj, mint amikor a téma a politikai diskurzus és politikai licitek tárgyává válik. Ez főleg 1990 után válik jellemzővé, ekkorra Magyarország már másként volt jelent a szomszédos államok társadalmi tudatában. A trianoni téma politikai és részben politológiai megközelítésben elsősorban kisebbségi kérdéssé vált. Hét éve írtam egy hosszabb eszmefuttatást arról, hogy lenne mivel szembenézni az úgy nevezett. státusztörvénnyel, vagyis külhoni magyarokról szóló törvénnyel kapcsolatban is. Akkor úgy tűnt, hogy a magyarok zárandokútja Trianontól az Európai Unióig – abban az időben egyikünk országa sem volt még uniós tag – e törvénnyel fölöslegesen bonyolódik, sőt lelassul. Nem gondolom, hogy a történelem igazolt volna, mindenesetre ez a törvény az akkori magyar politikai reprezentáció részéről egyfajta szembenézés volt Trianonnal, valamiféle befejezés, amely az európai integráció keretein belül már fölösleges. Ma úgy gondolom, hogy a Trianon-komplexus Magyarországon vagy a szomszéd államokban – elsősorban Szlovákiában – már ami a politikai vonatokat illeti, fölöslegesen föl van fújva, a történetírást illetően pedig valószínűleg még adósságaink vannak.

● Dušan Kováč:

Én Romsics kollégához hasonlóan azt hiszem, hogy a versailles-i rendezést, s benne a trianoni szerződést elsősorban az utóbbi két évszázad európai fejlődésének relációjában kell szemlélni. Vagyis az európai nacionalizmus fejlődésével összekapcsolva. A nemzetállam gondolata az európai nacionalizmus terméke. Ha én nemzetállamról beszélek, általában idézőjelbe téve használom a fogalmat, mert az európai kontinensen kevés az igazi, ideális, értelemben vett nemzetállam.

A nemzetállam gondolata viszont az egész európai társadalmon eluralkodott. Hosszadalmas lenne most kifejteni, miért volt olyan sikeres, hogy tulajdonképpen máig ural minket, máig nemzeti érdekeket fogalmazunk meg, nemzetállamaink vannak még az EU-ban is. Tény, hogy az eszme jelen volt. Európa egyik részében konstruktívan hatott – ennek alapján jött létre a Német Birodalom, Olaszország. A Habsburg Monarchiában destruktív hatása volt. A Habsburg Monarchia nem válhatott nemzetállammá, de az eszme élt, az egyes nemzetek pedig átvették. Ez az eszme bizonyos értelemben a versailles-i rendezésben artikulálódott, még ha az természetesen nem is volt tökéletes.

Ha megengedik, némileg vitatkoznék Milan Zemkóval. Azt mondta, Trianon után a történelmi Magyarország kisebb lett, elvesztett ennyi meg ennyi területet, lakost. Azt hiszem, valami más történt. Lényegében az Osztrák-Magyar Monarchia esett szét. Ez a birodalom a kezdetektől egy soknemzetiségű, pontosabban soketnikumú állam volt. A nemzetállam eszméje mély ellentéteket hozott a felszínre. A magyar politikában és a magyar nacionalizmusban ez az eszme abba az elképzelésbe torkollott, hogy a történelmi Magyarország, amelyet mi „Uhorsko”-nak nevezünk, tulajdonképpen a magyar nemzetállam. Holott sosem válhatott azzá. Ez csak egy eszme, egy illúzió, mely a múltban létezett, de ma is él. Az az ország szétesett, nemzetállamok keletkeztek. Ha ebből a szémszögből nézzük, akkor a trauma, amely a magyar társadalom egy részében még él, egy illúzió, egy fikció okozta trauma.

Ha elfogadjuk, hogy ez az állam „nemzetállamokra” esett szét, akkor az eszmecsere második pontja az, lehetett-e vajon más az ország szétesése mondjuk földrajzi szempontból, kialakulhattak-e más határok? De ez már nem a trauma kérdése. Ez már bizonyos hozzáállás kérdése, már nem veszteségről vagy a területcsökkenésről, hanem a határokról szóló eszmecsere. Vajon miért esett szét az az ország? Elkerülhetetlen volt ez? Miért nem őriztük meg továbbra is az I. világháború után? Az okok és a „bűnösök” – ez már egy következő vita témája lehetne.

A békeszerződéssel kapcsolatban úgy gondolom, hogy a történésznek olykor cinikusnak kell lennie. Eléggé kíméletlenül nevének kell neveznie a dolgokat. Azt mondják, a békeszerződések és a határok igazságtalanok voltak. Nem ismerem igazságos békeszerződést. És igazságos határokat sem. Emellett illúzió azt hinni, hogy egy világháború után, amely igazi traumája az emberiségnek, létrejöhetnek igazságos határok és olyan társadalmi helyzet, amelyben a nemzetek szerelmesen egymás nyakába borulnak és elismerik egymást. Sajnos, ez az illúzió néha a szakirodalomba is bekerül, mert néhány szerző arra törekszik, hogy a béke igazságot hozzon a wilsoni elvek alapján. Tudjuk, Wilsonnak szép ideáljai voltak, de nem voltak érdekei Európában, főleg nem Közép-Európá-

ban. Amely országok érdekeltek voltak, harcoltak a háborúban, és megvalósították az érdekeiket.

Amit keresünk: nemzetek közötti együttműködést, kölcsönös megértést és elismerést – mindez csak békés és demokratikus fejlődés által jöhet létre. Nem diktatúrában és totalitárius rendszerben, hanem akkor, amikor a nemzetek és képviselőik szabadon tárgyalhatnak egymással. Amikor eszmét cserélhetnek a szakemberek. Ha nem keverednek bele túlzottan érzékeny hangok. Ez nem lehetséges egy háború után. Ezért gondolom, hogy Trianon máig nagy vitatere a történészeknek. Mi ma ezt a kérdést biztosan nem oldjuk meg. De ha megoldanánk, mit csinálnánk azután?

● **Milan Zemko:**

Milyennek tűnik Versailles és Trianon prágai nézőpntból?

● **Robert Pejša:**

Valójában csak összefoglalni tudom azt, ami eddig elhangzott. Egyet-érték Romsics professzor úrral, és nyilván, Kováč tanár úrral is abban, hogy „Uhorsko” vagyis a Magyar Királyság nem felelt meg az egységes magyar politikai nemzet eszméjének. Másrészt meg kell említeni, épp cseh szemszögből és tekintettel a szlovák történelemre, hogy a jeles magyar személyiségek között is találunk a 19. században olyanokat, mint Mocsáry Lajos, Kossuth Lajos, Jászi Oszkár, akik a nemzeti problematikát jobban tudatosították az akkori magyar politikai reprezentációnál.

Elhangzott, hogy a magyar kérdés – a csehszlovák történelemben is – kisebbségi kérdés. Azt hiszem, az I. világháború kataklizmája után következő időszakot, sőt a hosszú 19. században történeteket is megpróbálták kezelni. Ez azt jelenti, hogy volt valamiféle elképzelés arra vonatkozóan, hogyan lehetne megvalósítani a közép-európai régió átalakítását. Már a 19. században léteztek koncepciók az Osztrák-Magyar Monarchia átformálásra, amelyeket a maguk módján meg lehetett volna tölteni tartalommal az I. világháború után, még a versailles-i újrendezés keretei között is.

A kisebbségi kérdéssel kapcsolatban úgy vélem, a nagyhatalmak elkövettek bizonyos hibákat, félreértették a magyar politikai fejlődés irányát az 1918-1920 közötti időszakban amikor Károlyi, illetve Berinkey, majd később Peidl Gyula kormánya is hasonló elvek szerint akarta építeni Magyarországot, mint amilyen elvek szerint például Csehszlovákiát szerette volna építeni Tomáš Garrigue Masaryk vagy Eduard Beneš. A trianoni megállapodás ilyen értelem-

ben eljátszotta azt az esélyt, hogy Magyarország élén a következő húsz évben ne a régi, nemzeti-konzervatív, keresztény-nemzeti elit álljon. Cseh és szlovák szempontból talán nem tudatosítjuk, hogy Magyarországnak ugyanakkora esélye lehetett volna 1918-1920-ban, mint Csehszlovákiának, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak vagy Romániának.

Csehszlovákia területén 1919-1920-ban jelentős magyar emigráció élt, ez volt Bécsen kívül a magyar emigráció egyik központja. Igaz az is, hogy Károlyi és Jászi Oszkár körét tulajdonképpen T. G. Masaryk és Eduard Beneš támogatta anyagilag.

Ebből a szemszögből látható az is, hogy a versailles-i rendezés a maga módján létrehozta, vagy igyekezett létrehozni az utódállamok közötti együttműködés feltételeit. Nem csak a cseh–szlovák–román együttműködést, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és a magyarok közötti kooperációt is. Csehszlovákia és a nagyhatalmak eljátszották a kínálkozó esélyt Közép-Európa átlakítására. Mintha nem tudták volna kihasználni a kínálkozó alkalmat, sem a 19. század végén, sem az I. világháború kitörése előtt.

Elnézést, ha nagyon belemegyek a részletekbe, de jómagam Kárpátaljával és a csehszlovákiai magyar kisebbséggel foglalkozom, és azt hiszem, éppen a csehszlovák–magyar bilaterális kapcsolatok szempontjából ez ma is kulcskérdése a csehszlovák–magyar és szlovák–magyar megbékélésnek.

● **Milan Zemko:**

Azt mondják, a vitapartner polemizálhat a moderátorral, de a moderátornak sosem volna szabad polemizálni a vitapartnerekkel, így én sem fogok. Felteszek viszont egy kérdést, amely megvilágíthatná a problémát. Az I. világháborúba belecsöppentek a népek, nem is tudták, hogyan. Aztán a békére készültek, és amikor a béke 1918-ban eljött, megmutatkozott, hogy a nemzetek nem voltak az „ésszerű” szerződéskötésre alkalmas állapotban. Kováč kolléga mondta, hogy ez nem is volt lehetséges. Ennek ellenére a háborút követő hónapokban olyan világot konstruáltak, amely néhány év elteltével máris nagyon labilisnak hatott. A következő háború után ismét világossá vált, hogy eredményei csak további évtizedek után mutatkozhatnak meg, mert a „béketábor” nem engedett módosítani semmit. A népi demokráciák összeomlása után ismét labilisnak tűnik a rendszer. Visszatérek a béketárgyalásokhoz. Mennyiben beszélhetünk a békeszerződések természetellenességéről? Miért mondom, hogy természetellenesség? Azért, mert mi, idősebbek még úgy tanultuk, hogy „az októberi forradalom nélkül nem lett volna Csehszlovák Köztársaság”. Bebizonyosodott, ez végképp nem igaz. Ez determinista felfogás. Azt is állították, hogy amikor

Masaryk professzor úgy döntött, hogy a Monarchia keretein kívül kezdi el keresni egy önálló Csehország, majd, később Csehszlovákiáért helyét, az automatikusan a Csehszlovák Köztársaság megalakulásához vezetett. Ez egy meglehetősen naiv, leegyszerűsített determinista nézet. Tudjuk, milyen különbségek voltak a győztes hatalmak között, sőt a velük szövetséges országok között is. Megkérdem hát az ezzel foglalkozó urakat: hogyan látják a szerződések „természetessé válásának” folyamatát? Bekövetkezett-e egy olyan pillanat, amikor a győztesek számára egyértelművé vált: „így van, s másképp nem lehet”. Ugyanúgy, ahogyan a másik fél vallotta, hogy „nem, nem soha” és „mindent vissza”.

● Romsics Ignác:

Olyan sok minden hangzott el, amire reflektálni kellene, hogy az szinte lehetetlen követni. Mindenesre világosan látszik számomra, hogy itt elválóban van egy szakszerű történeti diskurzus, amellyel én indítani próbáltam a beszélgetést, és egy szintén legitim, de nem történeti, hanem közéleti, mai – a jelenlegi helyzettel szoros kapcsolatban álló – politikai diskurzus. Szerintem mind a kettő legitim, és valószínűleg a beszélgetés végén én is ki fogom fejteni az ezzel kapcsolatos ars poeticámat. De egyelőre visszatérnék a szakmai síkra és egy-két történeti észrevételt tennék azzal kapcsolatban, ami itt elhangzott.

Szerintem nem elfogadható az az állítás, hogy a történelmi Magyarország vagy a Magyar Királyság teljes fennállása alatt fikció vagy fantom volt. Éppen abban a megközelítésben, amelyet Dušan Kováč alelnök úr említett, vagyis a reálpolitikai pragmatista megközelítésben létező realitás volt. Ezzel kapcsolatban természetesen sok problémát fel lehet vetni. Különösképpen a 18. sz. vége a 19. sz. eleje óta, amivel a beszélgetés indult, vagyis amióta az államszervező elvvé a modern nacionalizmus kezdett válni.

De nem ez volt a helyzet a középkorban, illetve Mohács előtt és Mohács után sem. Akkor az államszervező elv nem a nyelvi vagy a kulturális hovatartozás volt. Kétségtelen, hogy a 19. századra ez vált meghatározóvá, és ha egy más nyelvet, vagy terminusokat használok – és ha így fogalmazna alelnök úr, azzal teljesen egyetértenék – hogy ez a létező, soknemzetiségű politikai entitás, amelyet Magyar Királyságnak hívtak az Osztrák-Magyar Monarchián belül, képtelennek bizonyult olyan politikai struktúrát kialakítani, amely az ott élő nem magyaroknak perspektivikusan és már a 19. sz. végén is megnyugtató megoldást kínált volna.

Az akkori szlovák, román, szerb vezetők szerint – az 1895-ös nemzetiségi kongresszusra hivatkozom – az akkori követelések alapján a kívánatos megoldás a területi autonómia lett volna a Magyar Királyságon belül. A magyar

vezető réteg számára ez elfogadhatatlan volt. Ennek következtében mindazért, ami később történt, illetve a magyar államvezetéssel szembeni elégedetlenségért – és ezzel mélységesen egyetértek – a magyar vezetést felelősség terheli. Ha – és itt térek vissza alelnök úr másik megjegyzésére – a történelemmel kapcsolatban az olyan morális kategóriáknak, mint igazságosság, méltányosság, felelősség, van értelme. Én azt gondolom, hogy van. Am az ön szavaiból úgy tűnt, hogy csak 1918-ig volt értelme ezeknek a kifejezéseknek, remélem, nem értettem félre. Ezért amikor én akceptálom azt, hogy indokolt a kritika az 1918 előtti Magyarország, a Habsburg Monarchia és ezen belül a Magyar Királyság belső berendezkedésével kapcsolatban, reálpolitikai és más elvszerű morális kategóriákból is, akkor azt gondolom, el kell fogadni, hogy 1918 vagy 1920 után is hasonló kategóriákat alkalmazunk. Elhagyhatjuk az igazságos és igazságtalan kifejezéseket. Én ehhez nem ragaszkodom, és magam is próbálom kerülni a túlságosan moralizáló, igazságosztó történetírást. De 1919-20-ban Párizsban, Versailles-ban elveket hirdettek meg a győztesek. És amikor Zemko úr az igazságtalan szót használta, valószínűleg arra gondolt, hogy az önmaguk által meghirdetett elvekhez képest nem voltak igazságosak. De hagyjuk el az igazságos szót, és mondjuk azt, hogy amit létrehoztak, nem felelt meg a meghirdetett elveknek, céloknak

Abban a könyvben, amit a Kalligram Kiadónak köszönhetően szlovákul is olvashatnak, benne vannak a konkrét elképzelések és térképek, amelyekkel az amerikai békedelegáció Párizsba érkezett. Benne vannak a brit határelképzelések. Ezek pontosan azt az elvet mutatják, amelyről beszéltem. Vagyis ha etnikai elvet hirdetünk, nehéz igazolni egy olyan döntést, amely a kialakítandó határok mentén összefüggő tömbben hagy olyan csoportokat, amelyek nem az adott nemzetállamhoz tartoznak.

Elhangzott az is, hogy nemzetállamok, mint olyanok soha nem voltak és nincsenek, csak mint célok léteznek a történelemben. Ezt is pontosítani szeretném. A két világháború közötti Európában léteztek homogén nemzetállamok – ezek a vesztes államok voltak: Ausztria, Magyarország és Albánia. Magyarországon csupán 5-6 százaléknyi sváb kisebbség maradt. Itt az etnikai elv nagyon erősen egyesült földrajzi, gazdasági és másféle szempontokkal. Elegendő a Párizsban működő csehszlovák békedelegáció, illetve Beneš érvelését elolvasni, aki általában véve etnikai elvet hangoztatott, amikor azonban a magyar-szlovák határról volt szó, a Duna-határt mint stratégiai határt emlegette. Amikor pedig a szudétánémet kérdésről volt szó, ismét földrajzi, történelmi és egyéb érvekre hivatkozott. Vagyis az érvrendszer éppen olyan inkonzisztens volt, mint amilyenhez hasonló alapján a magyar vezetés korábban ezt a soknemzetiségű Magyarországot összetartotta.

Ezt tulajdonképpen csak azért mondtam el, hogy érzékeltessem, ilyen megközelítése is lehet az elmúlt 200-250 év történetének: Nem gondolom, hogy ezt el kell fogadni, de szerettem volna világossá tenni, hogy ez az én történeti megközelitésem.

Nem nagyon érdemes azon vitatkozni, hogy vajon az 1918 előtti állapotok voltak-e elvszerűbbek, vagy az 1918 utániak. Ez a múlt, ez a történelem, ezzel a történéseknek kell foglalkozni. Bármilyen is a történeti interpretáció, a jelen és a jövő érdekében meg kell tudnunk találni a közös nyelvet, és azt, ami bennünket alapvetően összeköt. Én látni vélem azokat a tendenciákat, fejleményeket, amelyek a történeti görcsökön túlmutatva optimizmussal tölthetnek el bennünket.

● Dušan Kováč:

Én mindig optimista voltam, viszont reagálnék. Egy dologban talán félreértettük egymást. Nem ellenzem a morális és igazságos kategóriákat. Csupán azt mondtam, hogy nem várható el a háborúk utáni békeszerződésektől – főleg nem az olyan háború utánitól, mint amilyen az I. világháború volt – az igazságosságnak vagy az ideáknak való megfelelés. Igen, a wilsoni eszme. Ne feledjük azonban, hogy Wilson megengedhette magának ezt az eszmét, mert nem volt érdekelt. Az USA-nak Európában, különösen Közép-Európában nem voltak érdekei. Keresni kell az igazságot, de talán nem mindig a megfelelő történelmi pillanatban és helyen keressük. Ami a történelmi tényeket illeti, nem gondolom, hogy itt homogén államok voltak. Magyarország nemzetiségi összetételében nem volt homogén, Ausztria sem és Németország sem. Mindegyikben éltek nemzeti kisebbségek, kisebb-nagyobb számban. Lehet, hogy ez ebben az esetben nem is mennyiség, hanem minőség kérdése. Én ezért beszélek mindig időzöjeles nemzetállamokról. Természetesen kérdés, mi minden történhetett volna, s hogyan történhetett volna mindez jobban.

Talán nem fejtettem ki teljesen, hogy az aláírt békeszerződések Közép-Európa politikai fejlődésének és valóságának egy bizonyos stádiumát tükrözték. A fejlődés persze nem állt meg.

Elutasítom a determinizmus említett típusát, mely szerint mindennek úgy kellett történnie, ahogyan történt. Néha apróságokon múlik, hogy a történelem kereke milyen irányba fordul. A két háború közötti időszak túl rövid volt, Közép-Európában tulajdonképpen csak tíz évig tartott. Hitler hatalomra kerülésével gyakorlatilag tovább tartott a béke, de ez a béke már úgymond militáns béke volt, már csörögtek a fegyverek, már kilátásban volt az új agresszió és a világ újrafelosztása. És ez teljesen új helyzetet teremtett Közép-Európában. Azt

hiszem, már a húszas években láthattuk a konszolidáció, a lehetséges együttműködés bizonyos jeleit, ám az új agresszió mindent szétvert. Determinizmus ez? Így kellett lennie? Hitlernek hatalomra kellett kerülnie Németországban? Mi volt ennek a feltétele? A háborús repatriációk frusztráltak annyira a német társadalmat, hogy hajlandó volt egy ilyen típusú diktátort a demokratikus választásokon hatalomra segíteni? És más kérdéseket is feltehetnénk. Ismét aláhúzó: azt hiszem, néha apróságok is befolyásolhatják a történelem menetét.

● Robert Pejša:

Magyarország homogenitásával kapcsolatban megjegyezném, hogy minisztériumi bizottságok szintjein, például a Csehszlovák Gazdasági Minisztérium szintjén a húszas évek első felében tárgyalások folytak, illetve felmerült a lakosságcsere gondolata. Olyasmi, amit 1940 és a II. világháború utáni időkből ismerünk. A csehszlovák hivatalok az aránylag kis számú magyarországi szlovák lakosság helyzetét alaposan figyelték. Osztom Kováč úr véleményét: nem lehet a Trianon, illetve az 1918 utáni Magyarország homogenitásáról beszélni. Úgy gondolom a trianoni szerződés aláírása után voltak magyar politikusok, név szerint Gratz Gusztáv külügyminiszter, korábbi bécsi nagykövet, s végső soron még a politikai revízió ideológiáját valló Teleki Pál is, akik tudatosították – s ezt nem szélesebb európai, hanem szlovák–magyar kontextusban értem – az együttműködés és a szorosabb gazdasági kapcsolatok szükségességét. Csehszlovák–magyar viszonylatban meg kell említeni Milan Hodžát is, aki 1919-ben, 1920-ban és később de facto azt akarta, hogy Csehszlovákia az úgy nevezett „politikamentes“, szorosabb gazdaságpolitikai kapcsolatok keretében tárgyaljon. Ez annyit jelent, hogy a radikálisabb magyar politikai megnyilatkozások korában is lehetett olyan irányokat követni, amelyek a régió ezen államainak valamiféle szorosabb együttműködéshez vezethettek volna. Minimum 1927-ig vagy a húszas évek végéig, a magyar–olasz szerződés 1927-es aláírásáig kínálkozott ez a lehetőség.

● Rudolf Chmel:

Ha a békeszerződések természetellenességéről vagy értelméről akartunk volna beszélni, meghívhattuk volna személyesen Martti Ahtisaari-t, biztosan tudna erről mesélni. Amíg viszont a határokat illeti, amelyek természetesen a békeszerződések lényegét jelentik, valaha régen olvastam, hogy az elmúlt százötven évben az egyetlen jó határszakasz, amelyet nem vitattak, valahol Portugália és Spanyolország között található. A határokat sosem eszményi módon húzták meg. Vladimír Mináč nemzeti ideológus, nota bene a hatvanas évek második felében szép, nemzeti hangon „harsogott“, éppen akkor, amikor Ilyés Gyula megfogalmazta a második, trianoni Mohács gondolatát. Ugyanez

a Minác élete alkonyán olyasmit mondott, ami bizonyos mértékben Romsics professzor úr szavait egészíti ki, hogy ha nem lett volna a beneši – ahogyan szépen szlovákul fogalmazott – falánkság, akkor minden másképp alakul. Sőt, a kilencvenes években úgy találta, minden jobb lehetett volna, ha a határt Štefan Marko Daxner elképzelései szerint húzzák meg. Úgyhogy – amint azt viccbeli Kohn mondta a halálos ágyán – a határokkal és a békeszerződésekkel minden másképpen van.

● Dušan Kováč:

A szlovák történelemtudomány egyáltalán nem kételkedik abban, hogy a királyi Magyarország egységes egészként létezett a középkorban, hiszen itt működött. De többenemzetiségű volt. Csakhogy akkoriban ez nem játszott semmilyen szerepet, nem nemzetállam volt, hanem királyság, amely az uralkodóra és az országgyűlésre épült. A történelemtudomány – még a szlovák is – felhagyott azzal az illúzióval, hogy a szlovákokat ezer évig elnyomták. Ez természetesen egyáltalán nem igaz. A szlovákok Magyarország patriótái voltak. A tetőző nacionalizmus idején is keletkezett olyan szlovák politikai program, amely Magyarországon belül akart szlovák autonómiát. A szlovákok nem akarták elhagyni Magyarországot, magyar hazafiak voltak. Ma azt is tudjuk, amit 1918 után kicsit tabunak tartottunk: akadtak szlovákok, akik nem voltak képesek belenyugodni régi hazájuk elvesztésébe, és magyar hazafiként nem fogadták el Csehszlovákiát. Tudjuk, ez az egész később elfajult, de voltak emberek, akik nem ismerték el Csehszlovákiát. És furcsa lenne, ha nem lettek volna. Az országban élő emberek lojálisak voltak királyukhoz, és valami egyszerre csak gyökeresen megváltozott. A magyarországi viszonyok éppen azért kezdtek bonyolódni – egyetértek, azt hiszem, Romsics kolléga fogalmazta meg –, mert a nemzetállami koncepció nem kínált megoldást, azok viszont, akiknek a megoldás a kezében volt, nem fogadták el azt. Hogy aztán a megoldás ideális lett volna-e, azon ma lehet spekulálni, talán számítógéppel modellezhető is – ebben én nem nagyon hiszek. De voltak lehetőségek, és ezeket egyszerűen nem használták ki.

● Milan Zemko:

Ismét érinteném az igazságosság kérdését. A nem megfelelő idő és hely igazságáét. Mi a helyzet a megfelelő időben aktuális igazság keresésével? Létezik-e megfelelő pillanat? Azért kérdem, mert ez összefügg a versailles-i rendezéssel. Hiszen akik a győztes oldalon álltak, azt mondták, ez nemzedékekre szóló béke. Sőt, Masaryk elnök szerint Csehszlovákiának ötven évnyi békére lenne szüksége, hogy igazán demokratikus országgá váljon. Ezek az évtizedek nem adták meg sem Csehszlovákiának, sem Magyarországnak, de általában Európának sem. Kérdésem így hangzik – ha már Kováč úr Hitlert említette: a

viszonylag nyugodt éveket elége kihasználtuk-e a kataklizmák elkerülése érdekében? Tudjuk: nem. De talán megérné elmélkedni az okokról. Hogy a dolgok ne ismétlődjenek meg újra és újra.

● Romsics Ignác:

Nem biztos, hogy népszerű lesz, amit mondani fogok, mert oda kanyarodom vissza, hogy nem tudom elfogadni azt az álláspontot, mely szerint ebben a térségben élő népeknek szükségszerűen újra és újra szembe kell kerülniük egymással.

Elfogadom, hogy az 1918. előtti helyzettel a magyarországi nem magyarok elégedetlenek voltak. És talán a jelenlévőkben is van annyi empátia, hogy megértik, az 1918 vagy 1920 utáni helyzet a magyarok számára nem volt elfogadható.

Pragmatikus politikusok erőpolitikát alkalmazva törekedtek ennek megváltoztatására. Ki így, ki úgy. A kérdés az – és Bibó Istvánt, de másokat is ez foglalkoztatta a harmincas- negyvenes években –, hogy elképzelhető-e egy olyan megoldás, amely szlovákok, magyarok, szerbek, románok, mindenki számára elfogadható. Nem tökéletes, de elfogadhatóbb, és ezáltal stabilabb annál, ami 1918 előtt volt, és annál is, ami 1918 után alakult ki. Bibó erre azt a választ adta, hogy ez részben a nyelvi és a politikai határok szinkronizálásával érhető el, részben kölcsönös, vagy nemzetközileg ellenőrzött önkéntes lakosság-mozgatással, részben pedig autonómiák kialakításával. És most nem is annyira a cseh–szlovák vagy szlovák–magyar relációra, mint inkább a Székelyföldre gondolok.

Ha az a bizonyos második könyvem megjelenik szlovákul, amely itt szóba került, akkor abban majd arról lehet olvasni, hogy az amerikai, a brit, részben a francia és a többi béke-előkészítők a versailles-i rendezés előnyeiből és hibáiból okulva és ezeket mérlegelve hogyan kísérelték meg a háború utáni jobb helyzet kialakítását. Kölcsönösen elfogadhatóbb helyzetet akartak elérni. Nem merem már azt mondani, hogy igazságosabbat, mert ez relatív dolog, de a két világháború közöttinél stabilabbat. Ezekből a tervekből sem valósult meg semmi. De a történelem nem csak abból áll, ami megvalósult, hanem alternatívákból is. Ez egy ilyen meg nem valósult, de figyelemreméltó alternatíva volt.

A két világháború között, és még 1945 után is, a magyar politikai elit és nagy mértékben a szellemi elit is döntően a határok mozgatásával képzelte el ezen ellentétek megoldását. Úgy látom, az utóbbi évek, évtizedek során a határkérdés jelentősége mérséklődött, csökkent a relevanciája. Két szempontból

is: egyrészt azok a világban kialakuló globalizációs tendenciák, amelyek Pozsonyban éppúgy Tescót építenek, mint Budapesten, és a fiatalok ugyanabban a ruhában járnak, ugyanazt a zenét hallgatják Budapesten, mint itt, csökkentik a határok jelentőségét, másrészt pedig az EU politikájának egyik sarokköveként emlegetett regionalizmus miatt. Ha a mára kialakult helyzetet, amely nyilván nem tökéletes – soha nincs 100 %-ig tökéletes, de mindig lehet a jobbra törekedni – összevetem a hetvenes vagy akár a nyolcvanas évek helyzetével, azt gondolom, máris nagyot léptünk előre.

Ha csak azt nézem, hogyan jöttem át a határon autóval most és az 1970-es években – s akkor még a román–magyar határról nem is beszéltem, amely azért egy másik fokozata volt a valóságnak, mint a szlovák–magyar határ –, máris nyilvánvaló a változás. Ha azt nézem, hogy nekem a budapesti egyetemen évek óta vannak olyan szlovákiai magyar doktoranduszaim, akik ott szereznek diplomát, és utána esetleg itt, Szlovákiában fognak dolgozni, vagy Magyarországon vagy máshol, akkor azt hiszem, ez is optimizmusra okot adó fejlemény. És azt látom, hogy az itt élő magyar lakosság, ha nem is elégedett teljesen a sorsával, de mindenesetre lehetősége van arra, hogy a véleményét politikailag artikulálja: a szlovák parlamentben elmondja, az újságjaiban megírja. És nyilván ezt folyamatosan lehet tökéletesíteni, de azt hiszem, az említett tendenciák abba az irányba mutatnak, hogy határtologatás nélkül is elképzelhető e viszonyban az együttműködés, a barátság, a stabilitás, a jó szomszédság irányába való fejlesztése.

● Dušan Kováč:

A moderátor kérdése úgy hangzott: mikor van itt a megfelelő pillanat? A megfelelő pillanat bármikor eljöhét, de elsősorban arról van szó, milyen irányt vesz a gondolkodásunk. Meggyőződésem, hogy az I. világháború, s végső soron a II. is – mert én az elmúlt századot egyetlen nagy háborúnak tekintem, amely lényegében a berlini fal leomlásával ért véget –, az európai nacionalizmus fejlődésének következménye volt. Kudarcba fulladt minden kísérlet, amely ezt a háborút a monopóliumokkal és a gazdasági érdekekkel magyarázta. Némely monopóliumnak érdeke lehetett a háború – például a fegyvergyártóknak, akik ebből gazdagodnak meg –, de voltak olyanok is, amelyeket gátolt, mert gazdaságilag erősek voltak és békében jobban terjeszkedhettek. A háborút az okozta, hogy abszolút kategóriákban gondolkodtak: az abszolút nemzet, a nemzetállam mint abszolút érték. A német himnusz jó példa erre: „Deutschland, Deutschland über alles...” – Németország mindenek felett, azaz minden más emberi érték felett áll. A pillanat, amiről beszélünk nem következhetett be az I. világháború után, mert az ilyesminek csak akkor válik lehetővé, ha

az európaiak fejében, mindannyiunk fejében megváltozik valami. Úgy, hogy a nemzetállamot nem abszolutizáljuk, hanem relativizáljuk. Vagyis nem fogjuk abszolutizálni a határokat sem, hanem elkezdjük őket kevésbé érzékelni, s akkor a határok megszűnnek határként viselkedni. Igazságos határokról beszélni akkor, amikor az emberek fejében a nemzetállam él, elég bonyolult, sőt talán lehetetlen. Ezzel szemben minden megoldható azon elv alapján, amely szerint az államot a polgárok közötti szerződésnek fogjuk fel. Az állampolgári elv alapján felfogott államoknak nincsenek sem nemzeti, sem területi konfliktusaik. Az EU-ban a határok szerepe megszűnik. Romsics úr az előbb ecsetelte a különbséget. Képzeld el Magyarországot és Szlovákiát a schengeni övezetben. Egyáltalán nem lesz határ. Nem fogjuk érzékelni, mint amikor Németországból vonattal Hollandiába utazunk. Nem lehet tudni, mikor értünk át az egyik országból a másikba. Ez az, ami felé haladni kellene. Úgy hiszem, annak is megvan a maga ideje, amikor az emberek gondolkodását mi, történészek is befolyásolhatjuk kissé.

● **Milan Zemko:**

Ez azt jelenti, hogy a politikában és a társadalmi életben a szélsőségeket következetesen szélsőségekként kell kezelni? Hogy ne ruházzuk fel őket nagyobb súllyal és erővel, mint amekkorát képviselnek, s ezáltal ne juttassuk őket a perifériáról a központba? Azokra a jelenségekre szeretnék rámutatni, amelyeket így kezelünk mind Szlovákiában, mind Magyarországon. De vajon tudunk-e eléggé következetesek lenni, hogy a szélsőségeket a periférián tartsuk, s megakadályozzuk, hogy felzavarják a belpolitikai és külpolitikai vizeket? Erre a kérdésre nem várok választ.

● **Hozzászóló 1:**

Ez értékes eszmecsere, mert itt mindenki történész, s amit a végén Dušan Kováč mondott, az némi reményre adhat okot. Ha azokon a helyeken is nagyobb történelmi ismeretekkel rendelkeznének, ahol a politikai ügyeket olyan olcsón elemzik, a mi helyzetünk is jobb lehetne. Romsics professzor úr említette, hogyan lehetne tökéletes valami, Dušan Kováč pedig erre azt mondta, hogy tökéletes dolgok nincsenek. Ki lesz a történelem egy bizonyos jelenségének ügyében a bíró, ki dönt az etnikumok sorsáról, és hol az a tökéletesség? Azt hiszem, nem létezik. Hasonlóan állunk az igazsággal. Amikor különféle ellentétes érdekek csapnak össze, szinte emberfeletti feladat megtalálni a mindenkit kielégítő igazságot. Miről is van szó? Hogy az emberek – Dušan Kováč más szavakkal mondta – tiszteljék az állampolgári elvet és egymást. Hogy megértsék: nekik is vannak érdekeik, de a mások érdekeire is oda kell figyelniük.

Hogyan értelmezték Csehszlovákiát mint nemzetállamot? Viktor Dyk, ismert és bizonyára kiváló költő, nemes lelkű ember A nemzetállamért címmel foglalta össze nézeteit. A történészek tudják, Masaryk elvetette. Természetesen nem hadakozott látványosan Dykkel, de utasította embereit, hogy a nemzetállami téziseket ne engedjék előtérbe, ne ismételgessék. Masaryk koncepciója a multinacionális állam volt. Elhangzott, azt hiszem Chmel úr említette, hogy Masaryk arról beszélt, hogyan is nézett ki az a csehszlovákiai helyzet. Azt mondta, szükségünk van 40-50 évnyi békére, hogy a demokrácia gyökerei eléggé megerősödjenek. Nos, ez egy humanista bölcs filozófiai tézise.

● 2. Hozzászóló:

Ez a történelmi vita nagyon szimpatikus és biztosan hasznos. Csakhogy van politikai vetülete, amely már kevésbé rokonszenves. Orbán és Duray urak szemében a magyar határ a Tátra csúcsain át húzódik. Meg szeretném említeni, hogy a magyar vezetői rétegek a németek oldalán vettek részt a emberiség történetének legvéresebb, hódító háborújában, s ezért a magyar etnikumnak viselnie kell a következményeket. Romsics úr úgy beszél, mintha Európában minden előzmény nélkül igazságtalan határokat húztak volna. Ez a magyar agresszió nagyon véresen folytatódott a II. világháborúban is, amikor Magyarország megint az agresszív németek oldalára állt. A politikai végeredmény tehát nem olyan ártatlan, mint amilyennek tűnik. És úgy beszélni az európai hátrámódosításról, ahogyan Romsics úr... Nos, a hátrámódosítás szinte minden háború lényege. Úgyhogy az a politika nem is olyan egyszerű, mint a maguk történelmi eszmecseréje.

Az a lényeg, hogy Trianon egy agresszív háború következménye, amelynek okozói viseljék a következményeket.

3. Hozzászóló: Ha tárgyilagosak vagyunk, akkor Trianon a feudális nemzeti birodalmak hatalmának a vége, a wilsoni rendezés pedig a nemzetek önrendelkezésének megvalósítása. A magyarok állandóan Magyarországról beszélnek, amely 1000-tól, mondjuk Vajktól, vagyis I. Istvántól folyamatosan létezett 1918-ig. De az nem Magyarország volt, hanem „Uhorsko”. Magyarországi barátaink kénytelenek lesznek találni egy új szótárat maguknak, hogy a saját történelmüket helyes kifejezésekkel illessék, mert az az állam, amely 1000-tól létezett 1526-ig, az nem Magyarország volt, hanem Uhorsko. Huszonegy Árpád-házi uralkodója volt, akik közül csak háromnak keringett 50 %-nál több magyar vér az ereiben, a többiekében még kevesebb volt, s ez az úgy nevezett „Magyarország” 1526-ban megszűnt létezni.

(Milan Zemko: Uram, kérem, térjen a tárgyra....)

● 3. Hozzászóló:

A tárgyról beszélek, Trianonról. Trianon Közép-Európa vagy a Kárpát-medence történelmi fejlődésének betetőzése. Szóval 1541-től nem létezett semmilyen Uhorsko, sem Magyarország. Létezett Erdély, mint az Oszmán–Török Birodalom protektorátusa, az etnikai Magyarország nagyjából a mai Magyarország területének megfelelően az Oszmán–Török Birodalomba volt betagozódva. Uhorskónak a Habsburg Uhorskót hívták, az pedig Szlovákia volt.

● Milan Zemko :

Akkor fel kell tennem a kérdést: 1939 és 1945 között létezett a történelmi, tehát az államjog szerinti Csehszlovákia? Volt csehszlovák kontinuitás?

● 3. Hozzászóló:

Én most Uhorskoról beszélek, nem Csehszlovákiáról. Trianon pedig Uhorsko szétesésének a kérdése, nem Csehszlovákiáé.

● Milan Zemko:

Így viszont nem folytathatjuk a vitát. Kérem, fejezze be a hozzászólását.

● 3. Hozzászóló:

Nos, ha nem akarnak meghallgatni, csak megemlítem, hogy az a Magyar-Uhorsko sosem volt magyar. Az 1880-as magyar népszámlálás szerint a lakosság alig 40 százaléka volt csak magyar nemzetiségű. A magyar, hamisított népszámlálás szerint 48 százalékuuk. Az sosem volt magyar állam, sosem magyarok uralkodtak benne, és 1526-tól 1918-ig a Habsburg Birodalom része volt. Úgy-hogy magyar barátainknak nagyon kellene örülniük 1918-nak és Trianonnak, hogy a magyar nemzet végre először a történelem során létrehozhatta a saját etnikai államát és saját etnikumú uralkodók vezethették.

● Milan Zemko:

Talán nem hiszi el, de a 17. századtól az angolok uralkodói nem angol királyok voltak. Ön olyan összefüggésekben beszél, amelyek túl mennek minden. Még Trianonon is.

● 4. hozzászóló:

Két kérdésem lenne. Az egyik kérdés/megjegyzés a cseh történész úrhoz szól. Mennyire volt releváns a szomszédokkal való megbékélést szorgalmazó politikai erő? Árulja már el nekem, mert tudomásom szerint ilyen releváns politikai erő nem létezett. A magyar politikai színtéren egyértelmű volt a „mindent vissza” követelés. Lehet, hogy meggyőző, hogy volt ilyen erő. Hogy volt-e ilyen 1927-ig, amikor is Mussolinivel aláírták a szerződést, akkori és mostani szempontok szerint is kétséges. Csehszlovákia demokratikus volt, Magyarország pedig egyáltalán nem, márpedig egy demokrácia csak időlegesen tud megegyezni egy antidemokratikus rezsimmel. Ezt látjuk ma is.

Másik kérdésem a vita kimenetelére vonatkozik. Tisztelem, de főleg a szlovák történészek részéről kissé naivnak tartom. Mert ezt a trianoni traumát nem mi gerjesztjük. A kérdés Romsics professzornak szól: mit gondol, van Magyarországon olyan politikus, aki kiléphetne a nemzet elé? Ma talán nincs, legalábbis én nem látom. Mikor lesz valaki, aki össznemzeti vitát nyit és reflexiót ígér? És megmondja a nemzetnek, mi a valóság, amely talán kellemetlen, de megoldásra vár – így látom az osztrák példát is, ahol nem néztek szembe a náciizmussal, mint a németek –, hadd nézzen szembe Magyarország Trianonnal egyedül. Másrészt örülök, hogy létezik Európában nemzet, amely még jobban sajnálja önmagát, még nagyobb a fájdalma és a kicsinyessége, mint a szlováknak. Hiszen Trianon csak eső után köpönyeg, eltűzött, érzékeny siratás. A magyar politika gerjeszti ezt a hangulatot, de ez már valójában egyetlen élő kortanút sem érint. Nekünk Szlovákiában a szlovák állammal vannak gondjaink, foglalkozunk azzal!

● Milan Zemko:

Kolléga úr, két kérdésről volt szó...

● 4. hozzászóló:

Elnézést, ez a kérdés a professzor úrnak szól, csak elmagyarázom, hogy úgy értse a kérdést, ahogyan én értem: Mikor jelenik meg Magyarországon releváns politikai erő, amely megnyitja ezt a kérdést, és a magyar nemzet nevében megoldja? Anélkül, hogy minket valaki nacionalizmussal vádolna. Örülök, ha az EU-ban közösen, barátságban élünk majd, de túlzást, fájdalmat, maximális túlérzékenységet látok.

● Milan Zemko:

Azt hiszem, a kérdés világos és a professzor úr felfogta.

● Robert Pejša:

Milyen politikai erő szorgalmazta a megbékélést? 1918-20-ban a csehszlovák politika képviselői, a diplomaták és a magyar oldal között intenzív, nem hivatalos tárgyalások folytak. Aki a diplomáciai lépéseket kezdeményezte, az 1919-ben bécsi magyar nagykövet volt, Gratz Gusztáv, Teleki Pál kormányának későbbi külügyminisztere. Ezek a találkozók előzték meg az 1921-es, Mariánské Lázněban rendezett első hivatalos csehszlovák–magyar tárgyalásokat. A magyar félnek konkrét célja volt azzal, hogy tárgyalásokat kezdeményezett és felvette a diplomáciai kapcsolatot. Egy esetleges területi korrekcióról volt szó, amelynek a megvitatását konszenzus alapján halasztottak el. Főleg a gazdasági kapcsolatokról tárgyaltak, mert ezek hiánya mind a magyar, mind a csehszlovák fél számára akut problémát jelentett.

Természetesen beszélhetnénk még talán a kulturális közeledés első fázisáról is, illetve a cseh, szlovák és magyar kultúrák egymáshoz közelítésének kísérletéről. De ez újfent átvizet a csehszlovákiai magyar kisebbség kérdéséhez: ahhoz, milyenek voltak a kisebbségben élők lehetőségei, valamint ahhoz, mennyire tudja másként kezelni a Csehszlovák állam eszméjét a cseh és a szlovák társadalom. Az I. világháború után magyar kisebbség a priori elutasította, majd a húszas években némileg módosult a hozzáállásuk. Voltak magyar értelmiségi csoportok, irodalmárok csoportjai, aki megértették, tudatosították, hogy a csehszlovák parlamenti demokráciában mégiscsak szabadabb leveőt szívhattak, mint az akkori keresztény-nemzeti-konzervatív Magyarországon.

Hozzáfűznék valamit a professzor úrnak feltett kérdéshez is. Amikor Romsics úr könyvéről írtam recenziót, megelítettem, hogy a magyar történelmi reflexió a maga módján a kilencvenes évek eleje óta egyre árnyaltabb képet mutat. A legörvendetesebb, hogy a reflexió egy új, fiatal, mostanában fellépő magyar történészgeneráció munkája. Ez fontos. Ablonczy Balázs, vagy ifj. Bertényi István éppen a magyar történelem két háború közötti időszakáról írnak, amely sem Szlovákiában, sem Csehországban nem túl ismert. A cseh, szlovák és magyar tudomány közötti kommunikáció hiányának okát én főként a nyelvi szakadékban látom. Bizonyára javunkra válna, ha a kiadók több szakkönyvet – magyart is – fordíthatnának le, adnának ki, mert máskülönben ezek egyszerűen elérhetetlenek.

● Romsics Ignác:

A professzionális magyar történetírás a 19. században kezdett működni, és az elmúlt 150 évben folyamatosan törekszik arra, hogy mind terminológiájában, mind megközelítéseiben tökéletesítse magát és megpróbálja rekonstruálni

a saját múltját. Tudom, hogy ez a törekvés tökéletlenül sikerült, nem teljes, és őszinte örömmel tölt el, hogy a szlovák történetírás és a közélet teljes mértékben birtokában van már ennek a terminológiának és megközelítésnek, amely saját múltjának a rekonstruálását lehetővé teszi.

Ha Orbán Viktor, vagy bárki más Magyarországon azt gondolja, hogy a magyar határok a Tátráig terjednek, ezt őszintén sajnálom. És örömmel tölt el, hogy nincs szlovák politikus, aki tankkal akar Budapestre jönni.

Ami pedig a magyar politikusokat és a trianoni határokat illeti, a magyar állampolitika az 1947-es békeszerződés óta számtalan alkalommal megerősítette és ma is vallja, hogy a trianoni határokat véglegesnek ismeri el. Ha politikus lennék, akkor felolvasnám a könyvem utolsó mondatát, amely úgy szól, hogy a magyarok joggal tartják a trianoni békeszerződést igazságtalanságnak, de véglegesnek gondolják és kell gondolniuk azt, amit a II. világháború után ismét megerősítettek.

Azt, hogy Magyarországon vannak politikai csoportok, amelyek ezt nem így gondolják, sajnálatosnak tartom, ám úgy vélem, belefér a demokráciába. Azt is vallom, hogy a magyar múlttal és a magyar nacionalizmussal a magyar történetírás törekedett, ma is törekszik, és a jövőben is törekedni fog szembenézni. És ugyanezt kívánom a szlovák történészeknek és a szlovák történetírásnak is. Köszönöm.

● Rudolf Chmel:

A közelmúltig azt hittem, hogy mi leginkább a focihoz és a popzenéhez értünk, de úgy látszik, hogy Trianon-szakértők is vagyunk, ami jó, mert számunkra ez nem akkora trauma – amint azt néhány hozzászólás is tanúsítja –, mindenesetre van még mit megismernünk. Amikor ma a jegyzeteimet lapozgattam – tudván, hogy valami okosat kellene mondanom, de semmiféle bölcsesség nem jutott eszembe – találtam egy régi cédulát, amelyet jó alkalomra tartogattam. Talán átültethetnénk Witold Gombrovicz, az egyik legnagyobb 20. századi lengyel író Transatlantik című regényének szavait a valóságba. Azt írja, amikor a regényen dolgozott, a lengyeleket Lengyelországtól óvta, a lengyel embert a lengyel uralom alól akarta felszabadítani. Azt szerette volna elérni, hogy a lengyel ember ne vesse magát passzívan alá lengyel mivoltának, hogy kívülről is képes legyen látni önmagát. Tán még súlyosabb a mondanivalója, amikor azt írja: „A nemzet nem valami gyönyörű és fenséges dolog, hanem valami veszélyes, amivel vigyáznunk kell.” Köszönöm.

● **Robert Pejša:**

Szintén köszönöm a meghívást. Hasonló Trianon-vita zajlott tavaly a budapesti Cseh Központban. A cseh történettudomány képviselőjeként nagyon örülnék, ha egy ilyen vita cseh egyetemi szintésre is eljutna, mert úgy hiszem, Trianon, vagy általában a szlovák–magyar viszonyok kérdése nem csupán a szlovák és a magyar történelem problémája. Minimum a világháborúk közötti csehszlovák történelem számára is nagy téma ez. A cseh történészek témája is, akik inkább a máig traumatikus cseh–német problémával foglalkoznak.

● **Dusan Kováč:**

Én is megköszönöm, hogy itt lehettem. Számomra tanulságos volt ez a vita, mert nemcsak azt mutatta meg, hogy mindnyájan szakértői vagyunk Trianonnak, hanem hogy a fejünk tele van sztereotípiák egész sorával, amelyekből mihamarabb jó lenne megszabadulnunk. A haladás érdekében el kell hagynunk a korlátolt nemzeti kategóriákban gondolkodást, empátiára, megértésre és normális kommunikációra kell törekednünk.

Kevés szó esett magáról a könyvről. Én azért mondanék pár dolgot. Nagyon jó, hogy megjelent szlovákul, de ugyanannyira jó, hogy megjelent magyarul. Ez a könyv a magyar olvasóhoz szól. Nem tudom, az itt felszólalók közül hányan olvasták. Azt gondolom, ez egy különösen tárgyilagos, tényszerű kötet, amelyből hiányzik a ma annyit emlegetett hagyományos fájdalom. Sokat vitázhatnánk róla. Hozzájárulhat a magyar társadalom Trianonról szóló eszmecserejéhez. A magyar társadalom valóban támaszkodhat rá, mert józan és tárgyilagos. Így kellene dolgoznunk nekünk, szlovák történészeknek is. Józanul kell megítélnünk a dolgokat, tények alapján. Így járulhatunk hozzá a vitákhoz. Minél több ilyen álláspont érvényesül, annál kisebb problémáink lesznek egymással ebben régióban.

FOREWORD

The series of discussions Visegrad Parlour has been going on since January 2007, following an initiative by the Palisady- Védcolöp Foundation, in co-operation with the Hungarian, Czech and Polish Cultural Institutes in Bratislava.

The aim of these discussions was to create a forum for experts, intellectuals and the general public in the Visegrad countries, in order to intensify the feeling of Central Europeanism, the belonging to the common neighbourhood.

The last 17 years have been characterized by restructuring of the democratic institutions and legal systems of our four countries, seeking and finding working models and their practical application. This has been carried out with more or less success.

Our idea was that, after seventeen years it is worth to stop for a while to look into the degree of success with solving problems in these countries, to examine the consequences of decisions made and legislation adopted in the 90's, what could or should have been done differently, and which Visegrad country has found the optimal solution in the specific areas.

We have invited experts to discuss problems that are topical issues that have yet to be solved in these four countries or the solution implemented have not yet shown all its consequences. Participants of these discussions had been important decision-makers in their respective countries in the mentioned period of time. They had been working at high-ranking positions, drafting of laws and regulations, they know the ideas behind decisions made then and those being made now, and they are familiar with all the arguments for and against the adopted solutions.

The scenario of the discussions was according to the above: the invited experts drew a quick outline of the given problem, its beginning and its background summarizing the discussions held before the decision made. After learning about the different approaches and solutions, they tried to find currently suitable alternatives, regarding the possible consequences.

We have chosen and approached the experts invited with the help of our partner institutions. Moderators of the events have in each case been chosen and invited by the hosting institution – one of the three cultural institutes in Bratislava. In most cases, it was one of the experts working for IVO – the Institute for Public Affairs.

We hope that the Visegrad Discussion Papers, containing the most interesting debates will serve as interesting read also for those who could not be present at these discussions in person. When editing the transcripts of the debates – whenever stylistic considerations allowed it – we tried to reproduce the particularities of the live debate to give you a more realistic description of the atmosphere of the discussions.

We have come to an end of a successful series that has proven that the notion of spiritual closeness can not only be enhanced by mutual traditions and history but also by the similarity of our contemporary societal and cultural issues.

TRIANON

15. 2. 2007

GUESTS:

- **Ignác Romsics**,
historian, professor at the Eötvös Loránd University, Budapest
- **Rudolf Chmel**,
literary historian, director of the Institute of Slavic and East-European Studies
at the Philosophy Faculty of Charles University, Prague.
- **Dušan Kováč**, historian, Academy of Science of the Slovak Republic
- **Robert Pejša**, historian, (Czech Republic)

● **Milan Zemko:**

Dear Ladies and Gentlemen, we are here tonight to discuss a topic which has been relevant for almost eighty-six years. It is related to the common history of Slovakia, Czechoslovakia (until the year of 1993) and Hungary as well. It is an event which remarkably influenced the life of this Middle European area. This event affected the life of several generations and I think, it indirectly concerns us too. We have already heard a lot of discussion about the Treaty of Trianon, which is actually part of the Versailles Treaty, but still many things remain unanswered.

As the impetus to organise this encounter was the publication of the book, "Treaty of Trianon" written by Prof. Ignác Romsics, let me start the introduction of the participants with him. He teaches at the Eötvös Loránd University, Budapest. He worked at Indiana University for a few years where he conducted the basic research. Out of his more than 20 books, let me mention at least some of his publications: Wartime American Plans for a New Hungary—problems related to Hungary during World War II, a huge monograph of the famous Hungarian statesman in the interwar period, István Bethlen; 20th Century Hungary and the Great Powers, Geopolitics in the Danube Region. A well-known publication, Hungary in the 20th Century, which was published also in English, is relatively well known in Slovakia as well. His latest book is The Peace Treaty of Trianon, which has been translated into the Slovak language. The monograph on the Paris Peace Conference and Peace Treaty in 1946–47 is a relatively new publication. It is also available from Kalligram publishing house and sooner or later it will be published in Slovak, too. I am glad to welcome you among us.

The famous literary scholar, historian, Hungarolog, politician, senior lecturer and former minister Mr. Rudolf Chmel is currently the director of the Institute of Slavic and East-European Studies at the Philosophy Faculty of Charles University in Prague. Besides this, he is a constant and persistent developer of Slovak Hungarology.

Dr. Dušan Kováč is my colleague from the Academy of Science of the Slovak Republic. His publications are well known, he deals with problems of the last decades of the 19th century as well as the first decades of the 20th century. He has also published or co-authored several works on the history of Slovakia.

Mr. Robert Pejša, the promising Czech historian studied at Comenius University, Bratislava. He finished his studies at Charles University in Prague. His professional interest is very extensive; he is devoted to Hungarian, Slovak and Bohemian Studies. His diploma work dealt with Ruthenia, so again a territory which is closely associated with the Treaty of Trianon and the Versailles System.

We approach the problem of the Treaty of Trianon in medias res. I will just remind you of some factual data. Probably our guests will come back to these facts again, but in my opinion it would be useful to mention them right at the beginning.

As a result of the signing of the Trianon Treaty between the Hungarian State—I'm not sure if that was a restored kingdom—and the succession states including Czechoslovakia, the former historical Kingdom of Hungary was reduced by 71% of its territory, if we include Croatia—and there isn't the slightest reason not to do so, because, even though it had autonomy, it was an integral part of the Hungarian Kingdom.

At the same time, Hungary lost 63.5% of its population, according to the census of 1910, if I count well. Of course, these figures are informative, because between 1910 and 1920 there was a huge migration of the population due to the war and the border changes. In any case, the pre-war Hungarian Kingdom was basically reduced by 70% with reference to its territory and nearly two thirds as to its population. Roughly 25% of the lost population was of Hungarian nationality. I'm more than certain that this matter will be a subject to discuss since the method of census as well as the determination of people's nationality is more or less disputable.

Hungarian statistics, according to the census of 1910, indicate that in the territory of Czechoslovakia there remained 1,072,000 people of Hungarian nationality. However, the first census in Czechoslovakia in 1921—11 years after the 1910 census—showed only slightly more than 744,600 people of Hungarian nationality, basically 300,000 less than in 1910. One of the reasons was apparently the migration of the population. The second reason was probably the fact that people with “double identity”, who spoke both languages, first identified themselves as Hungarians or rather people with Hungarian as their native language, since in Hungary they didn't count the number of nationalities but the language status. The native language was defined as the language which was considered to be the most popular and the most frequently spoken, so this definition was not really accurate. Many of the people who were bilingual or trilingual—many of them also spoke German—after 1918 probably reported themselves as Slovaks.

Let me ask all of you about your attitude to the Versailles peace system, including the Treaty of Trianon on the threshold of the 21st century. What is the opinion of a Hungarian, Slovak and Czech historian about the Versailles peace system, including the Treaty of Trianon after more than eighty years of its completion?

● Ignác Romsics:

In my opinion, the subject-matter of the development of states and nations in Middle and Eastern Europe during the 19th and 20th century was the transformation of big, multinational empires, political units into smaller, more homogeneous units. At the beginning of the 19th century the Ottoman, Habsburg and Russian Empires ruled over this territory. Currently it is divided into almost two dozen bigger and smaller states. The Versailles solution principally and practically integrated this trend, supported this tendency. However, the realisation is that because of a variety of reasons we cannot call it perfect at all. Look at Yugoslavia, which was somehow similar to the Austro-Hungarian Monarchy regarding the composition of national minorities, just the country itself was smaller.

Regarding the character of Czechoslovakia as a national state there were also uncertainties. As far as I know (I don't cite Hungarian statistics because there were no statistics about this issue): the number of Czechs was higher than 50%, the second biggest nationality was the Germans and then the Slovaks, moreover we could observe a good deal of Ruthenians and Hungarians. From this point of view, it's almost irrelevant whether the number of Hungarians was one million or seven hundred thousand. In any case, it was a huge mass of people, which according to national principles shouldn't have lived here.

The system of states formed between the two world wars in Eastern Europe was not able to satisfy those security, political and strategic functions that were expected by the winners of Versailles. This function should have been partly the blocking of the eastward German penetration on one hand and the westward penetration of Russia or the Soviet Union on the other hand. The relations and contacts of the newly created states were not based on cooperation, but conflicts. After Germany came around and the Soviet Union fortified, it became evident that this territory would not be able to manage the function, in French called "barrière de l'est" or "cordon sanitaire". It resulted in a new partition of these territories by the Great Powers in a short time.

Within the scope of this whole process, Hungarian public opinion interpreted and explained the Treaty of Trianon in several different ways. Some considered it an unacceptable resolution of powers and rejected it with the slogan "everything back". There were some other Hungarian democrats, like István Bibó, Oszkár Jászi, Imre Kovács, etc., who showed empathy towards neighbouring countries and did not perceive the end of the Habsburg Monarchy, including Hungary as a catastrophe, but that outside the Trianon borders, in a quite coherent path, in Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia there were almost 1.5 million

Hungarians. They didn't criticise Trianon according to the "everything back" principle, but on ethnic grounds.

I consider the Peace Treaty of Versailles as a part of a 200-year trend. The Treaty of Trianon partly expressed these principles or adapted to them, however it partly contradicts this principle for strategic, economic and other reasons.

● **Rudolf Chmel:**

Actually, I agree with Mr. Romsics on basic starting points. This problem currently has at least two levels: a historical level, which is also presented by the monograph by Mr. Romsics. There is an objective discussion about the topic and the Slovak public was very positively acquainted with it. The interest in this topic shows evidence of its having a significant place in the Slovak consciousness from the historical point of view up to this day. Certainly not as important a role as in the Hungarian social or historical consciousness. The significance of this event showed up again in the second half of the '60s of the last century, not thanks to historians but through the good offices of writers and literary men. Then, at the turn of the '70s and '80s, Hungarian historians started to deal more seriously with this theme and the results of this struggle appeared mainly in the '90s. However, the topic of the Trianon syndrome from 1920 went through several metamorphoses. By the year 1945 it was certainly a very lively matter and it was associated with attributes like national tort, injustice, etc. After 1945 the theme became taboo and it was reopened just recently. There isn't a problem with historical interpretation of this matter, but once it becomes a subject of political discussions and litigations then it can cause many problems and misinterpretations. We have been witnesses to this phenomenon since 1990. The matter of Trianon was tangled up in the consciousness of Hungary and its neighbouring countries. The Trianon topic in this political interpretation became first of all a problem related to minorities. I wrote a longer essay seven years ago on the "Status Law", which is a law concerning Hungarians beyond the borders. This topic also consists of matters to be settled. At this time I felt that the Hungarian "pilgrimage" from Trianon to the European Union—at that time our countries were not members of the EU—with this compatriotic law becomes unnecessarily complicated. I don't think time justified me, but in any case the compatriotic law was a kind of compensation or answer to Trianon from the political representation of that time. Within the European integration it was already redundant. Today I think that this Trianon complex in Hungary as well as in the neighbouring countries—particularly in Slovakia—is unnecessarily magnified with respect to the political side of the matter. As regards the historiography we probably still have some debts.

● **Dušan Kováč:**

In my opinion, and I agree with my colleague Mr. Romsics, the Versailles system, including the Treaty of Trianon should be handled first of all in connection with European development in the last two centuries, that is, in connection with the development of European nationalism. The idea of a national state is the product of European nationalism. When I talk about a national state I usually talk about it figuratively, since hardly any countries in Europe could call themselves a national state in the strictest sense of the word.

But actually this idea commands the whole of the European community. It would be too roundabout to analyse why this idea that still controls us became so successful. Why do we still have national interests, national states, even though we have established the EU? The fact is that the idea of a national state had a beneficial and constructive effect on one part of Europe: the German Empire and Italy were formed on this basis. On the other hand, this idea in the Habsburg Monarchy had a destructive effect. The Habsburg Monarchy couldn't become a national state, but the idea existed, nations took it over. Actually, this idea was reflected in the Versailles system, even though this system was defective.

I will take the liberty of not completely agreeing with Milan Zemko. He defined that historical Hungary was reduced in Trianon, that it lost thus many inhabitants and territory as well. In my opinion, something different happened. Basically, the Austro-Hungarian Monarchy fell apart. Hungary was a multinational or rather a multi-ethnic state since its constitution. The idea of a national state here caused deep conflicts. In Hungarian politics this idea broke out into the concept that the royal Hungary is a Hungarian national state in matter of fact. Actually, it never could become a national state. It is just an idea, an illusion, which has been here for a long time and is still evident even today. This Hungary fell apart and national states were established. If we view the problem from this side, then this trauma, which still exists within a certain part of Hungarian society, in my opinion, is a trauma from the above mentioned fiction and illusion.

If we accept that this state fell apart into “national states”, then of course, the other point of the discussion is, if this disintegration of the state could not have been carried out in a different way from a geographic point of view, that is, if they couldn't have drawn the line in another way. But it is already not a question of trauma. It's a question of a particular attitude, it's not a loss or reduction but an issue of discussion about borders. Questions like: Why did this state fall apart? Was it necessary? Why didn't it remain together after World War I? So, reasons and “guilty parties”—it's a discussion of a secondary stream.

As for the Peace Treaty itself, I think that a historian must sometimes be cynical. Sometimes he has to name things rather inconsiderately. Peace treaties were considered to be unfair just like borders. I don't know of a fair peace treaty and I have never heard of fair and rightful borders. Besides this, it's just an illusion to think that after the World War, which was a huge trauma for humanity, borders could be determined properly as well as to expect that nations would love and respect each other. Unfortunately, this illusion sometimes gets even into literature, because some authors think that peace should be just, according to Wilson's principles.

We know that Wilson had nice ideas but he didn't have any interests in Europe, especially in Middle Europe. Countries which had those interests fought in the war and they achieved what they wanted to.

Our goal, collaboration among nations, mutual sympathy and respect can be achieved only through longstanding democratic development in peace. Not under dictatorship and totality, when nations or their representatives can't freely discuss. It's possible only in societies where experts can have free discussions with each other, when there isn't too much emotion involved. It isn't possible immediately after a war. Therefore, in my opinion, Trianon is still a fragile topic to be discussed by historians. We won't solve this issue today for sure. But if we solved it, what would we do as a next step?

- **Milan Zemko:**

What does Versailles and Trianon mean for a Czech historian?

- **Robert Pejša:**

In fact, I can only summarise what we have already heard. I agree with Mr. Romsics, and also with Mr. Kováč: Hungary or the Hungarian-Austrian Kingdom as an idea of a politically homogeneous Hungarian-Ugrian nation didn't correspond to the facts. On the other hand, we have to remember, specifically from the Czech point of view and with regard to Slovak history, that also among well-known Hungarian personalities of the 19th century we could find people like Lajos Mocsáry, Lajos Kossuth, Oszkár Jászi, who were aware of the problem of nationhood much more than the actual Hungarian political scene.

We have heard, that the Hungarian issue—also within the history of Czechoslovakia—is a minority problem. In my opinion, what happened after the cataclysm of World War I, and also events occurred during the 19th century had to be treated. It means that there was a possibility of realising the transformation

of the Middle European region. Even in the 19th century there existed ideas of transforming the Austro-Hungarian Monarchy, which could be completed after World War I, also within the framework of the so-called newly formed Versailles peace system.

I would like to talk briefly about the problem of minorities. I suppose, that the deciding powers somehow misunderstood the principles of the Hungarian internal politics during the years 1918–20, when the government of Károlyi or Berinkey and later the government of Gyula Peidl had an ambition to rule the country on similar principles to those on which Tomáš Garrigue Masaryk or Eduard Beneš wanted to build Czechoslovakia.

The agreement from this point of view de facto missed the chance for Hungary to get rid of the domination of the old, national and conservative as well as Christian and national elite for the next twenty years. We Czechs and Slovaks probably don't even realise that Hungary had the same chance between the years 1918 and 1920 as for example Czechoslovakia and the Kingdom of SHS (Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes).

In the territory of Czechoslovakia during 1919–20 there was a significant Hungarian migration, it was one of the centres alongside the centre in Vienna. It's also evident that the circle around Károlyi and Oszkár Jászi was financially supported by T. G. Masaryk and Eduard Beneš.

The Versailles peace system in its own way created or tried to create conditions for the collaboration of new, succeeding states; that is cooperation not only among Czechs, Slovaks, Romanians or the Kingdom of SHS but also Hungarians. Czechoslovakia as well as other states and great powers also missed today's chance for the transformation of Central Europe. Just as they couldn't do anything with the possibility offered at the turn of the 19th century and also before the outbreak of World War I. I apologise for going into details but I'm devoted to the problem of Ruthenia and the Hungarian minority in the territory of Czechoslovakia, and I think, that in terms of Czechoslovak and Hungarian bilateral relationships, the minority policy is one of the key questions of the Czechoslovak–Hungarian and Slovak–Hungarian reconciliation.

● **Milan Zemko:**

It is said, that the discussant can dispute with the moderator, but the moderator should never dispute with discussants, so I won't do it either. I just want to ask you a question, which could "enlighten" the problem. The question is the following: nations got involved in World War I, they didn't even know how. Then

they prepared themselves for peace and when peace came in November 1918, it turned out that nations weren't prepared to establish peace, they weren't ready to accept "intelligent" contracts. My colleague Mr. Kováč said that it wasn't possible. Let's accept that. But for all that, the world constructed during these post-war months, after a few years proved to be very unstable. After the next war it became consolidated again. Its results were demonstrated only after the next decades since the peace block didn't allow a change in idea or anything else. After the fall of this block it seems to be slightly unsteady again. Well, allow me to return to the period of peace negotiations. To what extent can we talk about the uncertainty of peace contracts? Why am I talking about uncertainty? Because we, who are a bit older, remember the slogan: "without the revolution in October, Czechoslovakia wouldn't exist". It wasn't this way at all. This is determinism. We sometimes hear that as soon as Masaryk decided to leave the Monarchy and started to work for the independence of Bohemia, Czechia and then Czechoslovakia, it seemed that it automatically led to the establishment of the Czechoslovak Republic. This is a naive and simplified determinism. That's the reason I ask the question. We know the differences among triumphant powers as well as the conflicts among associated countries. I would like to ask you, gentlemen, how did you perceive this process of the "naturalisation" of peace agreements? For triumphant countries at least it was obvious that: "it is this way and it can't be otherwise". On the other hand, the other side had a different opinion: "no, no never" and "everything back".

● Ignác Romsics:

There are so many questions to answer that it's almost impossible to respond to them. However, it's clear to me that this discussion has two different lines, that is, the professional historical line and the political debate. I guess both are valid. Now, let me return to the professional level and add some remarks to all those that we've heard here. In the end, I'll probably also tell you something about my art poetica.

In my opinion, it isn't acceptable to declare that the historical Hungary or the Hungarian Kingdom during its existence was only a fiction or a phantom. In terms of pragmatic and real policy it was a reality. However, it is possible to open up some particular problems, especially from the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, that is, when modern nationalism became a "state creating" principle.

However, it wasn't like this in the Middle Ages, or after the battle in Mohács. At this time the "state creating" principle was neither a language nor a cultural identity. However, it's undisputed that the language and culture definitely became "state creating" principles around the 19th century. This existing, multi-national

political entity within the monarchy, called the Hungarian Kingdom, wasn't able to establish a political structure which could offer a satisfying solution for non-Hungarian nations already in the fall of the 19th century.

According to Slovak, Romanian and Serb representatives of this time—I refer to the national congress in 1895—the solution would have been territorial autonomy within the Hungarian Kingdom. For Hungarian leaders it was unacceptable. I do agree, that for this situation the Hungarian administration bears the responsibility. If I go back to the second remark of the vice president, in connection with history there are some significant moral categories like justice, recognition and responsibility. In my opinion, they make a difference. According to his words, it seems that until 1918 these categories were important for him but after 1918 they were not. At least I understood it in this way. If I accept the comments on the internal establishment of Hungary, the Habsburg Monarchy, including the Hungarian Kingdom before 1918 concerning real political or other principal and moral categories that were in place, then I think it would be necessary to accept the above mentioned categories also after 1918 or 1920. Now, to be specific: I think we can drop the expressions fair and unfair. I don't have to insist on them. I, myself try to avoid too moralistic and justice providing historiography. But during 1919–20 triumphant powers in Paris and Versailles spread principles. When Mr. Zemko mentioned the word justice, I suppose he had in mind that they weren't fair in relation to their own principles. But let's forget the word "justice" and let's say that what they had created didn't meet the proclaimed principles and goals.

In the book, which you can read also in Slovak thanks to Kalligram, there are specific ideas and maps of the American delegation in Paris. There are British ideas about the borders. They suggest the principle I talked about. Well, if we advocate an ethnic principle, then it's difficult to legitimise the decision which, besides planned boundaries, keeps groups which don't belong to the particular national state, in a coherent block.

We've also heard that national states in the strictest sense of the word never existed and they do not exist, they are just goals. I would like to specify. In Europe, during the interwar period there were national states, homogenous national states—they were the defeated countries: Austria, Hungary and Albania. They were absolutely national states. In Hungary there remained only 5-6% of Germans, other minorities even less. The ethnic principle was strongly connected with geographical, economic and other aspects. It's enough to read the reasoning of the Czechoslovak peace delegation or rather Mr. Beneš, who generally proclaimed the ethnic principle, but when there was a discussion about Hungarian–Slovak borders then he talked about the importance of the Danube as

a strategic border; when they discussed the Sudeten Germans, he again referred to geographical, historical and other arguments. The reasoning was as inconsistent as the reasoning of the Hungarian administration for holding together a multi-national Hungary as long as it was possible.

I just said this to demonstrate that this kind of approach to the last 200–250 years is also possible. I don't think it is necessary to accept it, I only wanted to make it clear that it's my historical approach.

But in my opinion, it isn't really worth lamenting about whether the situation was more principled before 1918 or more unprincipled after 1918. It's the past and historians have to deal with it. If the discussion goes in this direction, I suppose we should be able to find a common language for the sake of the present and the future and we have to overcome these interpretative differences. We must look for those standpoints and guidelines, which basically connect us. I see these tendencies and developments, which could fill us with optimism.

● **Dušan Kováč:**

I've always been optimistic but I'd like to respond. Probably we misunderstand each other in one thing. I'm not against morality or justice. I just said we can't expect that peace treaties, which were signed after the war—especially such a war as World War I—could be fair and follow certain concepts. Yes, Wilson's idea. However, don't forget that Wilson could have afforded it since he didn't have any interests. The United States of America didn't have any interests in Europe, especially in Central Europe. My personal opinion is that we have to look for justice, but maybe we don't always look for it at the right historical moment and place. With reference to concrete matters, I don't think there were homogenous states. Neither Hungary, Austria nor Germany was an ethnically homogenous state. In each of these states there existed national minorities—in this case it isn't a question of quantity but quality. For that reason I always speak about national states metaphorically (in brackets). It's certainly a question of what could have happened and how much better it could have been.

The peace treaties which were signed represented a certain stage in the development of political thinking and reality in Europe. The course of progress, of course went on.

I reject determinism like this: everything happened as it happened. Sometimes it depends on details, and the course of history goes a completely different way. The interwar period was too short, in Central Europe it actually took only 10 years. After Hitler came to power the peace wasn't immediately over, but it was

practically a “peace in arms”, it was already rattling its sabre, the further division of the world and aggression was in view. This all brought a completely new situation to Central Europe. I think we saw certain signs of consolidation in this area already during the twenties, but the new aggression smashed these manifestations. Is it determinism? Did it have to be? Did Hitler have to come to power in Germany? What were the conditions for it? Did war repatriations frustrate German society so much that it was ready to accept this type of democratic dictator like him in the elections? And we could continue with asking more and more questions. But I would like to underline once more, that in my opinion, sometimes even really small details can influence the development of history.

● **Robert Pejša:**

Regarding the homogeneity of Hungary in 1918, 1920, I would like to say the following: on the level of ministerial committees, for instance the Czechoslovakian Economic Ministry, there were negotiations on the repatriation of the population in the first half of the twenties. They were similar to what we know from the period after 1940 and World War II. Czechoslovakian authorities observed the situation of a rather small group of Slovaks in Hungary in detail. I share Mr. Kováč's opinion, it is not possible to speak about the homogeneity of Hungary after Trianon or 1918. I suppose there were moments, and after the signing of the Trianon Treaty there were some Hungarian politicians, namely Gusztáv Gratz the foreign minister, the former ambassador in Vienna, and Pál Teleki, who accepted the ideology of political revision, who were conscious of the necessity of collaboration and stronger economic connections. I mean the collaboration between Czechoslovakia and Hungary and not within a broader European context. Concerning Czechoslovak and Hungarian relations, we have to mention Milan Hodža, who in 1919, 1920 and later, de facto called for negotiations “free of politics” and stronger economic relations. It means that even in the era of more radical Hungarian political manifestations it was possible to follow such trends which could have led to a stronger collaboration of states in this region. At least until 1927 or up to the end of the twenties, until the signing of the Hungarian–Italian agreement in 1927, this possibility became distinct, moreover directly offered itself.

● **Rudolf Chmel:**

If we wanted to talk about the unnaturalness or meaning of peace treaties, we could invite Achtisari himself, he could surely talk about it. In my opinion it would be an excellent example. But as long as we discuss borders, they are certainly the focus of peace treaties. I read somewhere a long time ago that the only uncontroversial, “good” border drawn in the last 150 years was somewhere in

between Spain and Portugal. Borders were never drawn ideally. Vladimír Mináč, national ideologist in the second half of the 60's "resounded" really nationally when Gyula Illyés formulated the idea of the second Trianon Mohács. Mináč in his declining years said something that fulfils Mr. Romsics's words to a certain extent, that is: if there had not been Beneš's piggishness—he worded it very nicely in Slovak—everything could have been different. Moreover, in the nineties he thought everything would have been better if the borders were drawn according to the conceptions of Štefan Marko Daxner. So—as Kohn said on his death-bed—with borders and peace treaties everything is a different way.

● **Dušan Kováč:**

Slovak history makes no question of the fact that the Hungarian Kingdom in the Middle Ages existed as an integral part, since it was an active state. But it was a multi-national state. However, at this time it made no difference because it was not a national state but a kingdom with its own king, and it was based on the ruler and the national assembly.

History—even the Slovak one—got rid of the illusion that Slovaks have been oppressed for one thousand years. It is of course, not true at all. Slovaks were patriots of Hungary—I can back it with all historical documents. A Slovak political programme was developed even during the culmination of nationalism, which struggled to establish a Slovak autonomy within Hungary. Slovaks did not want to leave Hungary, they were Hungarian patriots. Today we know—it was taboo a bit after 1918—that there were also Slovaks who didn't want to tolerate the loss of their old country and as Hungarian patriots, didn't accept Czechoslovakia. We also know, that later the whole situation deteriorated, but yes, there were people who didn't accept Czechoslovakia. It would be strange if there weren't. People who lived in the country were loyal to their king and suddenly something made a radical alteration. I agree with my colleague, Mr. Romsics, that the situation in Hungary started to get complicated since the concept of national state didn't offer any solution, but those who had the solution in their hands didn't accept it. If the solutions had been ideal, today it could probably be simulated even on a computer, but I'm not really convinced. But there were certain possibilities, which have simply not been utilised.

● **Milan Zemko:**

I would like to talk about the issue of justice again. The justice of "inadequate time and place". But how about seeking actual justice in an adequate time? Is there a suitable time at all? When does this time become actual? I ask because it is connected with the Versailles peace system. The victors said it was a peace for

generations. Moreover, according to president Masaryk, Czechoslovakia would need 50 years of peace to become a really democratic country. These decades weren't destined either for Czechoslovakia or for Hungary or the whole of Europe. My question is the following—Dr. Kováč has mentioned Hitler: did we make use of those relatively calm years in order to avoid cataclysms? We know we didn't. But maybe it would be worth the effort to consider why it happened in order to avoid things repeating again and again.

● **Ignác Romsics:**

I'm not sure that what I say now is going to be popular. I turn back to the previous issue. I cannot adopt a viewpoint according to which it is necessary for nations in this area to oppose or fight to each other again and again.

I accept the situation that other nations who lived in Hungary were dissatisfied with their lives before 1918. Probably also the participants of these sessions have enough empathy that they understand the situation after 1918 or 1920 was not acceptable for Hungarians.

Naturally, pragmatic politicians tried to apply the policy of power to change this situation. The question is, if there is a solution applicable in practice, which would be acceptable to Slovaks, Hungarians, Serbs, Romanians or to everybody. That was also in the mind of István Bibó and others during the thirties and forties. Not a perfect solution, but more acceptable, which would be more stable compared with the situation before and after 1918. Bibó and other like-minded Hungarians considered synchronising the language and political boundaries on one hand. On the other hand, in their opinion, this situation could be solved with the mutual or internationally controlled voluntary movement of people as well as creating autonomies. I'm not really talking about Czech–Slovak or Slovak–Hungarian relations, I'm rather thinking of that part of today's Romania, Székely Land.

If the already mentioned second book of mine is published in Slovak, you will be able to read about how American, British, partially French and other peace treaty developers, enlightened by the advantages and mistakes of the Versailles system tried to create a better post-war situation. They wanted to achieve a mutually more acceptable solution. I don't want to say a more fair solution since it's a relative thing, but they really struggled to achieve a more stable and acceptable situation than there was between the two world wars. These plans weren't realised at all. But it shouldn't be a reason for not keeping in mind that history doesn't only consist of already realised things but always of alternatives. It was such an unrealised but significant alternative.

Between the World Wars and after 1945 as well, the Hungarian political and spiritual elite thought that the only solution was the displacement of borders. In my opinion, the question of borders during the past years, decades has reduced, its relevance has decreased. There are two aspects to why it has happened: due to global trends, which means that Tesco's are built both in Bratislava and Budapest, young people wear the same clothes, listen to the same music on one hand, and the so-called regional approach, which is the cardinal point of EU policy on the other hand. If I compare today's situation, which is obviously not 100% perfect, with the situation in the seventies and the eighties, I think we have already made huge progress.

If I just take the example of how I crossed the Slovak–Hungarian border by car now and in the seventies—and I haven't talked about the Hungarian–Romanian border, which was a completely different story—the change is evident. Just one more example: I have plenty of Hungarian students from Slovakia at the university in Budapest who get diplomas there and then they come back to work in Slovakia or stay in Hungary or anywhere in the world, it is also very optimistic. In my opinion, Hungarian citizens living in Slovakia are more or less satisfied with their situation, they have the opportunity to present their political views in the Slovak parliament or in newspapers—it's also positive progress and these trends could be continually improved. I think the mentioned trends also entitle us to fill our minds with optimism and that collaboration, friendship, stability as well as mutual relationship at all can be achieved without the displacement of borders.

● **Dušan Kováč:**

The question of the moderator was: when is that right time? The right time could arrive any time, but first of all it depends on our way of thinking. I'm convinced that World War I as well as II—I actually define it as one big war of the 20th century, which basically ended with the fall of the Berlin Wall and that the cold war would have been inconceivable without World War II—, this huge trauma of the 20th century was the result of the development of European nationalism. All attempts to explain this war through monopolies and economic interests have failed. Of course, some monopolies were interested in the war—e.g., the arms industry, which made a fortune from it—but there were monopolies which opposed the war since they were economically strong and could develop much easier without the war. Simply, the war was caused by reasoning in absolute categories; the absolute nation, national state as an absolute value. The German anthem said—it's a good example—“Deutschland, Deutschland über alles...”—above all, above all other human values. To simply put it, there is something that is an absolute value. And it was impossible to solve after World War I because

it's possible to solve only if something is changed in the European mind, in the mind of all of us. We should not absolutise the national state but relativise it. So, we will not absolutise borders but we stop perceiving them and they are actually not borders anymore. Thus to speak about fair borders under conditions when the mind is full of visions of the national state is quite complicated or rather impossible. But everything could be solved under the principle of state perception as contracts among citizens. Countries perceived in conformity with the civilian principle do not have either national or territorial conflicts. In the EU, borders have stopped playing an important role. Mr. Romsics talked about the difference between crossing the borders now and in the seventies, but let's imagine if Hungary and Slovakia become part of the Schengen area, the borders will completely disappear. We don't perceive them anymore as you just travel from Germany to Holland by train. You won't even know that you crossed the borders. That is the right way to follow. In my opinion, there is also a period when people's way of thinking should be influenced and we historians could also play an important role in it.

● **Milan Zemko:**

Does it mean that we should handle extremes consistently as extremes in politics and public activity as well, in order not to attach more importance to them than they deserve, and thereby not move them from the periphery to the centre? I would like to call your attention to this phenomenon which we handle like this both in Hungary and Slovakia. Is it possible to keep extremes on the periphery and prevent them from causing conflicts within domestic politics and foreign policy as well as only with a certain correctness? I don't expect an answer to this question.

● **Questioner 1:**

I think this is a useful discussion because everyone who is here is a historian. If we had more historical knowledge in places where political deeds are done sometimes dirt cheap, our situation could also be better. Mr. Romsics talked about how to achieve perfection, while Dušan Kováč claimed that perfect things do not exist. Who is going to be the arbitrator in the case of a particular historical phenomenon or when things are about ethnic issues? Where is that perfection? I suppose, it doesn't exist. It's also likewise with the matter of justice. When different opposing interests meet, it's almost impossible to find a justice acceptable to everyone. What do I mean? I mean that people should respect civic principles as well as each other. People should understand: I have interests and I respect other people's interests too.

How was Czechoslovakia perceived as a national state? Viktor Dyk, the well-known and surely excellent poet presented his opinions in his book entitled "About the National state". Historians know that Masaryk rejected it. Certainly, he did not fight with Dyk openly but he instructed his people not to prefer and discuss Dyk's theses referring to the national state. "I have already told Švehla that the agrarian press should not deal with it and I will tell it also to others., etc." According to his conception it was a multinational state. I think Mr. Chmel has already mentioned what Masaryk said regarding the situation in Czechoslovakia: we need 40–50 years of peace to have a really strong democratic establishment. So, that is the wise philosophical thesis of a humanist.

● **Questioner 2:**

This historical discussion is very nice and useful for sure, but its political reality is already less agreeable. For example, for Mr. Orbán and Duray the Hungarian borders end at the foot of the Tatras. I would like to remark that Hungarian ruling circles, alongside Germany, participated in the bloodiest war of humanity ever. It was a predatory war and the Hungarian ethnic group has to bear its consequences. Mr. Romsics speaks as if there were unfair borders drawn in Europe without any prior events. This bloody aggression from the Hungarian side continued also during World War II, when Hungary joined up with Germany again. So, these political consequences are not as innocent as they seem to be. To talk about border modifications in Europe like Mr. Romsics did... Well, the change of borders was the matter of almost every war. Therefore the politics is not as simple as your historical discourse.

The point is, that Trianon is a consequence of an aggressive war and those who caused it have to bear the consequences.

● **Questioner 3:**

If we want to be objective, then Trianon was the end of the reign of feudal multinational empires and the establishment of Wilson's solution to Europe's arrangement on the principle of a nation's self-determination within their own national states. If we take it from the Hungarian point of view: Hungarians always talk about Hungary as a state, which since 1000, let's say from Vajk, also called István I, continuously existed until 1918. It was not Hungary, it was "Uhorsko" (the Historical Hungary). Our Hungarian friends will have to find a new dictionary in order to be able to name their own history in a correct way, since the state, which existed from 1000 to 1526 was not Hungary but it was "Uhorsko". It had 21 kings of the House of Árpád, out of them only three had more than 50 % of Hungarian blood in their veins, the rest did not. From 1526 this state, so-called Hungary, stopped existing.

(Milan Zemko: Stick to the topic, please!)

● **Questioner 3:**

I am talking about the topic, since I am talking about Trianon. Trianon is the culmination of the historical development of Central Europe or the Carpathian Basin. So, from 1541 neither “Uhorsko” nor Hungary existed. Transylvania did exist as the protectorate of the Ottoman Empire and Hungary was Hungary, the ethnic Hungary, the current Hungarian Republic was part of the Ottoman Empire. “Uhorsko” was the Habsburg “Uhorsko” and it was Slovakia. Since 1687 the “Uhorsko” Parliament met in Bratislava —we are in Bratislava, please...

● **Milan Zemko:**

Then I have to ask you a question: Was there a historical Czechoslovakia defined by constitutional law during the period of 1939–45? Was there a continuity of Czechoslovakia?

● **Questioner 3:**

I am talking about “Uhorsko” and not Czechoslovakia. Trianon is the question of the disintegration of “Uhorsko” and not of Czechoslovakia, please.

● **Milan Zemko:**

We cannot continue the discussion like this. Finish your talk, please.

● **Questioner 3:**

Well, if you don't want to listen to me, I just want to mention that this Hungarian “Uhorsko” has never been Hungarian. According to the Hungarian census in 1880 Hungarians represented only 40 %. According to the Hungarian faked census this figure was 48 %. It has never had Hungarian rulers and since 1526 it has never been a Hungarian state. Only since 1918 it has been a part of the Austrian Habsburg empire. Therefore, our Hungarian friends should be glad that there was 1918 and Trianon and the Hungarian nation finally could establish its own Hungarian ethnic state, which could be ruled by real Hungarian ethnic rulers.

● **Milan Zemko:**

You probably will not believe it, but English people did not have any English kings from the 17th century. Maybe you don't believe it, but it was like this. You

are talking about certain contingencies, which exceed everything, including Trianon.

● **Questioner 4:**

Good evening, I would have two questions. The first one is for the Czech historian: if he knows exactly what kind of relevant power or effort there was in the Hungarian political scene which supported the reconciliation with neighbouring countries, because as far as I know, such kind of relevant political power or effort didn't exist at all. In the Hungarian political scene there was a definite political request, expressed by the slogan: "Everything back!" I would appreciate if he could convince me that there was a kind of political power supporting the reconciliation. If it was like this until 1927—when the treaty of alliance was signed with Mussolini—it's possible to doubt it either from the point of view of the day or recent viewpoint. In Czechoslovakia there was a democracy, while in Hungary there wasn't. To achieve agreement between a democratic and non-democratic regime is possible only temporarily. We can see it even today.

My second question is regarding this discussion in general. I respect the opinion of Slovak historians, but it seems to me that they have a bit of a naive attitude towards the topic. In my opinion, this Trianon trauma is not triggered by us. If we disregard some of Slota's folkloric excesses and other similar ideas—it would be a question for Mr. Romsics—is there a politician in Hungary, who would be able to stand forth before the nation? Currently, probably there isn't. At least, I don't know of anyone. When is it going to happen? Who is going to open a nationwide discussion and reflection? Who is going to tell those facts to the nations, which are probably uncomfortable, but must be solved? I also see this similar problem in Austria. They didn't come to terms with Nazism like Germans. Let Hungary face up to Trianon itself. It reminds me somehow of "crying over spilt milk". On the other hand, I'm happy that there's a nation in Europe which has even greater self-pity and slowness than our Slovak nation. Since Trianon is only an excessive and soppy crying over spilt milk. I'm sorry to be a bit personal, who here among the participants is more than 87 or 90 years old? Who lived at that time? Hungarian politics kindle these flames, however it already doesn't refer to any living witnesses of these events, nobody who could be hurt with it indeed. We also have a problem with the Slovak State and we should occupy ourselves with this problem.

● **Milan Zemko:**

Dear colleague, you said you asked two questions...

● **Questioner 4:**

Excuse me, it's a question for the professor and I ventured to explain it just to be sure Mr. Romsics understands it in the way I meant. When does a relevant political power—which opens this discussion—appear in Hungary and solve the problem on behalf of Hungarian society? Without accusing us of nationalism. I will be glad if we live together in the EU as friends but the whole situation seems to me really excessive and “overheated”.

● **Milan Zemko:**

In my opinion, your question is clear. I suppose, Mr. Romsics understood it very well.

● **Robert Pejša:**

Regarding the first question: What kind of political power? In 1918–20 there were intensive unofficial negotiations between Czechoslovak representatives, diplomats and the Hungarian side. For example, Gusztáv Gratz, the only Hungarian ambassador at this time, who later became a minister of foreign affairs under the government of Pál Teleki, unofficially initiated these negotiations in 1919. These meetings set the conditions for the first official Czechoslovak–Hungarian negotiations in 1921 in Mariánske Lázně. The Hungarian side had certain goals with these negotiations and rapprochements. It was about possible territorial corrections. This request was refused upon a sort of consensus. They discussed mainly economic co-operations, which were vital for both the Hungarian and Czechoslovak side.

Of course, we could continue with the first phase of the cultural approach when they attempted to establish a relationship between Czech–Slovak–Hungarian culture. That is also a minority issue, the issue of the Hungarian minority in Czechoslovakia, its opportunities, abilities as well as the ability of the Czech and Slovak society to accept the completely different attitude towards ideas of the Czechoslovak state; to respect the a priori disclaimer opinion after the first years of the war. Of course, this opinion of the Hungarian minority during the twenties somehow differentiated. There were groups of Hungarian intellectuals, literary men, who understood that within the Czechoslovak parliamentary democracy they have a wider field of activity than in the Christian, national and conservative Hungary.

I would like to add something to the question for Mr Romsics. In the review I wrote about the book of Mr. Romsics I mentioned that reflection on Hungarian history since the beginning of the nineties is in a very advanced state. The most

joyful thing is that this reflection is the result of a new, ambitious generation of Hungarian historians. It is very important. Names like Balázs Ablonczy, István Bertényi Junior belong to the generation of historians who write specifically about Hungarian history of the interwar period. This interwar period is not very known either in Slovakia or in Czechoslovakia. I see the problem of cultural communication. The reason for the lack of communication, for instance in the sphere of Czech, Slovak and Hungarian science, is the language barrier. It would be useful if publishing companies could issue and translate more specialised literature, also in Hungarian, because they are not really available.

● **Ignác Romsics:**

The beginning of specialised Hungarian historiography goes back to the 19th century and during the last 150 years it has continuously tried to improve itself both in its terminology and approaches and struggles to reconstruct its own past. I know this struggle was not perfect and I am really glad that Slovak historiography and the public already have a perfect terminology and access, which enable the reconstruction of its history.

If Viktor Orbán, or whoever in Hungary thinks that the Hungarian borders extend to the Tatras, I'm very sorry for it. And I'm glad that there's no Slovak politician who would come to Budapest with tanks.

Concerning Hungarian politicians and Trianon borders, the Hungarian state policy since the peace treaty in 1947 has many times confirmed that the Trianon borders are definite. If I were a politician, I would read the last sentence of my book, where I make it clear that Hungarians consider the Peace Treaty of Trianon unfair with good reason, but they think it is definite and they confirmed it also after World War II.

I really regret that there are some political groups in Hungary, which do not think in the same way, but I think it goes along with a democratic society. I am also convinced that Hungarian historiography always made (makes, will make) an effort to face the Hungarian past and nationalism. I wish the same to Slovak historians and Slovak historiography as well. Thank you very much.

● **Rudolf Chmel:**

Until recently I thought we were good only at football and pop music, but it seems we are also Trianon specialists. It's good because it's not such huge trauma for us as it was manifested by some contributions heard in this discussion—in any case, we still have to learn a lot. When I listed my notes—I wanted to say something clever but nothing like this came to my mind—I read one of my old

papers, that I wanted to keep for a suitable moment. Probably we could translate the words of the novel “Transatlantic” written by one of the biggest Polish writers of the 20th century, Witold Gombrowicz into reality. He wanted to defend Polish people from Poland and free Polish men from Poland. He wanted the Polish man not to conform passively himself to “Polishness” but to be able to see himself also from outside. In his novel he wrote: “The nation is not only a beautiful and noble thing but also something dangerous that we have to be aware of”.

● **Robert Pejša:**

I would also like to say thank you for the invitation. This discussion is similar to the one that was organised last year in the Czech Centre in Budapest. The discussion was also about the trauma of Trianon and the Trianon issue as well. As a representative of Czech historical science, I would be glad to have such a discussion also at the Czech university, since in my opinion, the problem of Trianon and the Slovak–Hungarian relationship as well is not only the problem of Slovakia and Slovak history and Hungary and Hungarian history, but also a problem of Czechoslovak history in the interwar period. It’s a topic also for Czech historians, who are rather devoted to the still traumatic Czech–German problem.

● **Dušan Kováč:**

I also would like to say thank you that I could be here. It was really useful for me, since this discussion demonstrated—inter alia—that we are all not only experts of Trianon, but we also have plenty of stereotypes in our mind that we should get rid of as soon as possible. We can move forward only if we stop thinking in too narrow-minded national categories and try to behave in a normal way, that is, to understand each other and communicate with each other.

We heard only a few things about the book itself. I would like to make a brief comment on it. It’s very appreciable that it was issued in the Slovak language but in my opinion, it’s also good that it was published in Hungarian. This book is devoted to Hungarian readers. I don’t know how many of you have read it. I think it’s a really objective book, based on facts. A book where you cannot find that traditional pain we mentioned here several times. We could discuss it a great deal for sure. I mention this book because in my opinion this book is a really good contribution to the discussion on Trianon in Hungarian society. Hungarian society could lean on it indeed, since this book gives a very sober picture of this topic. It’s necessary also for us, Slovak historians to follow this path and to judge things moderately upon facts. The more such attitudes we have, the less problems we’ll have in this region.

VYDALA
NADÁCIA PALISÁDY-VÉDCÖLÖP
S FINANČNOU PODPOROU
INTERNATIONAL VISEGRAD FUND

Zodpovedná redaktorka: Katarína Juhászová
Preklad: Zorán Ardamica, Anna Antal
Lektorovali: Krisztina Kós, Péter Krasztev, Galina Sándorová
Výtvarný a technický redaktor: Gábor Gyenes
Korigovala: Magda Karaffová
Texty tejto publikácie spolu s prepismi ďalších 5 diskusných večerov
nájdete na webovej stránke www.holnap.sk

KIADJA A
PALISÁDY-VÉDCÖLÖP ALAPÍTVÁNY A
NEMZETKÖZI
VISEGRÁDI ALAP
ANYAGI TÁMOGATÁSÁVAL

Felelős szerkesztő: Juhász Katalin
Fordították: Ardamica Zorán, Antal Anna
Lektorálták: Kós Krisztina, Krasztev Péter, Sándor Galina
Borítóterv és tipográfia: Gyenes Gábor
Korrektor: Karaffa Magda

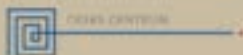
A kiadvány szövegei, valamint 5 további találkozó szerkesztett átiratai
megtalálhatóak a www.holnap.sk internetes honlapon.

PUBLISHED BY
PALISÁDY-VÉDCÖLÖP FOUNDATION
WITH THE FINANCIAL SUPPORT OF THE
INTERNATIONAL VISEGRAD FUND

Responsible editor: Katalin Juhász
Translation: Zorán Ardamica, Anna Antal
Publisher's readers: Krisztina Kós, Péter Krasztev, Galina Sándor
Corrector: Péter Krasztev, Katalin Juhász
Cover design and typographical preparation: Gábor Gyenes

The texts of this publication with 5 more edited discussion papers are
available on the website www.holnap.sk

KULTOP

•
•
•
•
Visegrad Fund

 Slovenský rozhlas

